

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ÂMİLLİK*

Şehba YAZICI**

ÖZ

Hız. Peygamber devrinde başlayan âmillik, İslâm devletinde tesis edilen ilk kurumlardandır. Bir sosyal güvenlik kurumu olan zekât ve İslâm devletinin tahsil ettiği devlet vergilerinde çalışan memurlar ile Hız. Peygamber'in, merkeze bağılı olarak idareyi yürütmek üzere gönderdiği valiler, âmil olarak isimlendirilmektedir. Âmil denen görevliler, eğitim, tebliğ, yargı gibi birçok vazifeyi bir arada yürütmüşler, ancak temel görevleri valilik veya vergi memurluğu olmuştur. İlk defa merkezî hükümet kurulmasına teşebbüs edilen bu dönemde vergiler, kabilelerin merkezî hükümete siyasî bağılılığını ifade eden önemli bir semboldür. Gerek vergi işinde gerekse idarî işlerde görev alan âmiller, merkezî devlet kurulmasında önemli bir pay sahibidir.

Anahtar Kelimeler: Âmil, Zekât, Vali, Memur, Emîr.

THE TAX COLLECTION IN THE ERA OF PROPHET MUHAMMAD (PBUH)

Abstract

“Âmil” which has been used in the age of Prophet Muhammad is the name of one of the first institutions which was established by Islamic state in the history. Âmil is the name of workers in social security institution zakah and other taxes collected by Islamic state. Walis who were sent or appointed to administer their regions depending on the centre Medina is also called as âmil in classical sources of Islamic history. Âmils were carrying out a lot of duties such as education, inviting people to İslâm, judgement at the same time. But their basic duties were administering and tax collecting. Taxes were important symbols that shows the dependence of the Arabian tribes to the central government in the time of prophet that was a period which was attempted to establish a central government. Âmils who were in charge of administering and collecting taxes have an important influence on establishment of the central government.

Keywords: Âmil, Zakah, Wali, Officer, Jizyah.

Giriş

Hız. Peygamber'in hicretiyle başlayan İslâm'ın Medine günleri birçok açıdan önem arz eden bir süreçtir. Bu süreç, zaman zaman Yahudi halkının bile istifade ettiği adaletli bir yargının ikame edildiği, merhametin anlamını yitirdiği savaş meydanlarında dahi işleyecek bir hukuk sisteminin, devlete gelir kaynakları oluşturarak bunların idaresini sağlayan bir malî sistemin, zamanla genişleyen devletin hâkimiyet alanının bölgelere ayrılarak idareci atamalarının yapıldığı bir bürokrasinin oluşum aşamasını

* Bu makale Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırlanmış olan “Hız. Peygamber Ve Hulefâ-yi Râşidîn Dönemlerinde Âmillik” adlı tezden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü

ihativa etmektedir. Medine İslâm toplumu, daha sonra Batı Asya'nın ve Kuzey Afrika'nın geniş topraklarını içine alan İslâm topluluğunun küçük çapta bir prototipi olarak karşımıza çıkmıştır.¹

Hız. Muhammed'in kurduğu devletin sınırları kuzeyde Tebuk ve Eyle'den, güneyde Yemen kıyılarına, doğuda İran Körfezi'nden batıda Kızıldeniz'e kadar uzanmıştır.² On yıllık bir zaman diliminde, 3 milyon km²'ye tekabül eden³ topraklarıyla bir devlet kurulması, tesadüflere yüklenemeyecek kadar planlı ve istikrarlı bir çalışmanın ürünüdür.

Âmil, sözlükte, "bir iş yapan, işçi, zanaatkâr" gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, Medine döneminde, muayyen şartları haiz mükelleflerinden tahsil edilen zekât vergisinin sarf yerlerini tayin etmiştir. Burada sayılan sekiz sınıftan biri, zekât işinde çalışanlardır ve Kur'ân-ı Kerîm, bu memurlar için "âmil" terimini kullanmıştır.⁴ Dolayısıyla âmil kelimesi Kur'ânî bir boyut kazanmış ve İslâm fihhında zekât işleriyle görevli memurların âmil olarak anılmaları bir gelenek haline gelmiştir. Hız. Peygamber ve Hulefa-yı Raşidîn dönemlerinde, sadece zekâtla değil, genel olarak vergi işleriyle alakadar olan memurlara verilen unvan âmildir. Klasik kaynaklar incelendiğinde ise, âmilliğin vergi memurluğunun yanında, herhangi bir devlet memurluğuna atfedilebilen umumî bir kavram olduğu görülür.

Hız. Peygamber döneminde çeşitli alanlarda yapılan birçok görevlendirme söz konusudur. Bunların aralarında nâkiblik, kâtiplik ve elçilik gibi bazı görevler öne çıkmıştır. Yine Hız. Peygamber, Medine'den sefer, savaş vb. amaçlarla ayrıldığında geride kalan halkın işleriyle alakadar olmak üzere bir vekil bırakmıştır. Ancak vekâlet, kâtiplik ve sefaret işlerini yürüten kimselerin kaynaklarda âmil olarak zikredilemeyip çoğunlukla kendilerine has isimleriyle anıldıkları görülmektedir. Âmiller, zaman zaman kâtiplik ve elçilik görevinde bulunmuşlarsa da, özel olarak bu kadrolarda istihdam edilen çalışanlarda âmil isimlendirmesi tercih edilmemiştir. Öte yandan dönemin devlet işlerinin en önemli ayağı vergidir ve bazı idarecilerin vergi işleriyle alakadar olmaları,

¹ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İFAV Yayınları, İstanbul 2011, s. 172.

² Corei Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, 3. Baskı, çev. Nejdî Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, Cilt 1, s. 150.

³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, Cilt 2, s. 760.

⁴ Tevbe, 9/60.

onlara âmil denilmesiyle bağlantılı olsa gerektir.⁵ Dolayısıyla âmilliğin umum manasına rağmen idarî ve malî sahalarda istihdam edilen memurlara hasredilen bir kullanıma sahip olduğunu söyleyebiliriz.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ÂMİLLİK

Medine'ye hicretin ilk günlerinden itibaren teşekkül etmeye başlayan İslâm Devletinin bir finansmana ihtiyaç duyduğu aşikârdır. İlk yıllarda bilhassa Muhacirler maddî zorluklarla yüzleşmiş ve geçimlerini temin edemedikleri için yardımlarla hayatlarını idame ettirmişlerdir. Önceleri gönüllü olarak bağışlanan sadakalar, zekâtın farz kılınmasıyla sistemleşmiş ve kurumsal bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Bu süreçte zekât, ciddi boyutlarda olmasa da bir nebze rahatlama meydana getirmiştir. Hz. Peygamber, dinî lider kimliğinin yanında siyasî erki de elinde bulunduran yönetici olarak⁶ atamalar yapmış ve bir çeşit hiyerarşik sistemi bünyesinde barındıran bir devletin en yetkili ismi, başkanı olmuştur.

İslâm'ın Arap toplumunda meydana getirdiği en önemli siyasî değişim, Arapların itaat anlayışlarını değiştirmek ve kabileden olmayan birisine itaat etmeyi mümkün kılmak olmuştur.⁷ Bu bağlamda önceleri sadece kendisine itaat edilen Hz. Peygamber, İslâm devletinin sınırları genişledikçe bölgelere, hükümetini temsilen valiler ve emîrlere göndererek yönetimi merkezîleştirmiştir. İşte Peygamber döneminde âmil olarak adlandırılan devlet görevlilerinin bir kısmını, valiler ve emîrlere sınıfı teşkil etmektedir.

Burada valilerden kasıt, geniş bir mıntıkaya, kapsamlı yetkilerle tayin edilen yöneticilerdir. Emîr ise kabile işleriyle alakadar olan mahallî idarecidir. Klasik kaynaklar da böyle bir ayrıma gitmişler ve emîr tabirini mahallî kabile lideri manasında sıkça kullanmışlardır. Bu bağlamda “Falan şahıs kabilesinin emîri idi.” şeklindeki ifadelerle rastlanmakla beraber, Müslüman olsun veya olmasın, tüm kabile reislerinin emîr olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber tarafından kabile reisliğine getirilen veya kabile reisliğinin devamını istediği mahallî yöneticiler, âmillik

⁵ Fuat Köprülü, “Âmil”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 402-403; Mehmet Erkal, “Âmil”, *DİA*, Ankara 1991, Cilt 3, s. 58-60.

⁶ Adnan Demircan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009, s. 96.

⁷ Demircan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*, s. 96.

kurumunun bir parçası olup, Hz. Peygamber'in idarî sisteminde bir halkayı teşkil etmişlerdir.

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'in kullanımı doğrultusunda, âmil teriminden anlaşılan zekât işlerinde çalışan memurdur. Ancak bu yaygın kullanımının yanı sıra, Hz. Peygamber döneminde harac, öşür, cizye vb. vergileri tahsil eden ve malî idarenin herhangi bir merhalesinde görevlendirilen tüm memurlara âmil dendiğini müşahede ederiz. Âmilliğin, idareci manasında kullanılmasına ise daha çok hadislerde rastlanmaktadır.⁸

Elbette Hz. Peygamber döneminde, kamunun ihtiyaçları doğrultusunda birçok görev ortaya çıkmıştır. Kazaî vazifelerin icra edilmesi, İslâm'ın giderek yayıldığı yarımadada eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi ve İslâm'ın henüz benimsenmediği bölgelere tebliğin ulaştırılarak dinin yayılmasının sağlanması vb. başta olmak üzere daha birçok vazife zikredilebilir. Ancak, bu dönemde, devlet organları teşekkül aşamasında olup, bunları ana hatlarıyla birbirinden ayrılmış, müstakil memuriyetler olarak telakki etmek mümkün görünmemektedir. Malî, idarî, kazaî, eğitim öğretim ve tebliğe dair ana organların yükümlülükleri, Hz. Peygamber tarafından âmillere tevdi edilmiştir. Bu tür bir görevlendirme dönemin sosyal ve siyasî yapısına uygunluk arz etmektedir. Bununla beraber, tam olarak bir atama kriteri veya bölgelere gönderilen muayyen görevlileri belirlemek güçtür. Örneğin, “Hz. Peygamber, yeni fethettiği her bölgeye bir vali, bir vergi memuru, bir yargıç ve ibadetlere nezaret etmek üzere bir eğitimci-imamdan oluşan idarî bir heyet tayin ederdi.” şeklinde bir hipotez söz konusu olamaz. Nitekim bazen yeni fethedilen bölgeye, İslâm devletini temsilen sadece bir vali gönderilmiş ve hukuk meselelerinin çözümü de bu valiye havale edilmiştir. Benzer şekilde yukarıda zikredilen vazifelerden bir veya birkaçı aynı valinin salahiyetleri arasında yer alabilmiştir. Bazen bölgenin idaresi, devam edegelen düzeninde bırakılarak, bölgeye vergi tahsildarı ya da mevcut yöneticinin yanına Medine'yi temsilen bir müşavir gönderilmiştir. Eğitim, genellikle doğrudan merkeze bağlı olarak yürütülmekle beraber emîrlerin uhdesinde bırakıldığı da olmuştur. Yine vergi memurları, bölgenin zekâtlarının yanı sıra, cizye vergisini de tahsil etmeyi üstlenmişlerdir. Bazen tahmin, tahsil ve dağıtım için ayrı memurlar gönderilmiş,

⁸ Erkal, “Âmil”, Cilt 3, s. 58-60.

bazense ürünleri tahmin eden ve devletin tasarruf edeceği payı, bu miktardan ayırarak hükümet merkezine ulaştıran aynı memur olmuştur. Hz. Peygamber'in aynı bölgeye birden fazla, farklı kabilelerin ikamet ettikleri ayrı bölgelere de tek vali veya vergi memuru çıkarmış olması, eyalet sisteminin temellerinin atılması olarak telakki edilmiştir.⁹

Neticede Hz. Peygamber'in her türlü kamu ve devlet işinde istihdam ettiği âmillerin de genel olarak iki kısımda incelenme imkânı mevcuttur. Bunlar valilik ve vergi memurluğudur. Yargı, tebliğ, eğitim gibi diğer vazifelerin ise iki ana görevin verildiği memurlar tarafından ikincil görevler olarak icra edildikleri görülmektedir. Bununla beraber iki ana görev olan valilik ve vergi memurluğunun aynı şahıslar tarafından yürütülmesi sık rastlanan bir durumdur.

Vergiler, yılda bir defa tahsil edildiği için, vergi memurları genellikle görevlendirildikleri bölgelerde ikamet etmemişlerdir. Bazen Hz. Peygamber, kabilenin kendi mensuplarından âmiller atamış, bu âmiller, ikamet ettikleri bölgede görevlerini de yerine getirmiştir. Bu şekilde görev yapan memurlar, kısa süreliğine Medine'ye gelerek, rapor vermiş ya da vergileri ulaştırmıştır. Hz. Peygamber'in, hükümet merkezi Medine'den gönderdiği âmiller ise görev yerlerinde uzun sayılmayacak bir sürede vergileri toplayarak yurtlarına dönmüşlerdir. Bu sürenin 20 ila 30 gün civarında olduğu tahmin edilmektedir. Böylece bir zekât memuru, birden fazla bölgenin zekâtını toplayabilmiştir. Görevlendirildikleri bölgelerde kaldıkları süre zarfında ise, bölge halkı tarafından ağırlandırlardır ki, Hz. Peygamber, zaman zaman anlaşmalarında elçilerinin ağırlanması şartını koşturmuştur.

Zekât âmilleri ve valiler arasında amir-memur türünden bir ilişki söz konusu değildir. İki âmil de genellikle doğrudan merkeze bağlıdır. Hz. Peygamber'in valisinin iş başında olduğu bir bölgeye gönderilen zekât memuru, valiyle irtibata geçmişse de, bununla yükümlü olmadığı sanılmaktadır. Memur, atandığı görevi, sınırları çizilen yetki doğrultusunda icra ederek merkeze döner. Merkeze ulaştığında ise muhatap olarak bizzat Hz. Peygamber'in karşısına çıkar. Hz. Peygamber, hükümet merkezinde, diğer görevlileriyle olduğu gibi vergi memurlarıyla da bizzat alakadar olmuştur. Bu ilgi, memuru daha temkinli davranmaya sevk ettiği gibi, halkın da Hz. Peygamber'e aracısız

⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 545.

olarak ulaşabilmesi, memurlar üzerinde yaptırma sahiptir. Halkın devlet başkanıyla doğrudan ve kolayca yüz yüze gelebildiği sistemlerde, bu uygulamanın devlet erkânını tedirgin ettiği ve daha hassas ve adil davranmaya sevk ettiği kaydedilmiştir.¹⁰

Vergi memurları zekât ve cizye memurluğunda tahmin, tarh, tahsil ve dağıtım gibi birçok merhalede gerçekleşen vergi işlerini yürütmelerine rağmen bir görevlinin diğerlerine amir kılınması nadir rastlanan bir durumdur. Örneğin bir zekât memuru, cizye memurunun amiri değildir. Yine ürünleri tahmin etmek üzere gönderilen vergi tahakkuk memurlarının amir, vergi tahsildarlarının memur oldukları söylenemez. Her memur yüklendiği sorumluluk nispetinde Allah'a ve Resulüne karşı mesuldür. Ancak müstakil vergi vazifeleriyle görevlendirilen memurların, bizzat bazı görevlendirmeler yaptıkları sanılmaktadır. Vergi memurluğunun, toplanan vergilerin bir araya getirilmesi, vergilerin muhafaza edileceği yerlerin belirlenerek korunması, zekâtın müstahaklarının belirlenerek paylarının sahiplerine ulaştırılması veya cizye gibi bazı vergilerin tutarlarının da Medine'ye nakledilmesi gibi aşamaları barındırması hasebiyle, ilgili memurun, görevlendirdiği bazı kimselerle çalışmış olduğunu akla getirmektedir.

Valiler de benzer şekilde, Hz. Peygamber'e doğrudan bağlı olmuşlardır. Ancak burada bazı istisnalar da söz konusudur. Bazen Hz. Peygamber, birkaç kabileye emîr tayin etmiş ve valilerin yetkilerini daha geniş tutarak, emîrleri, valilere bağlamıştır. Bazen de geniş bir mıntıkaya, birçok vali ve emîr göndermiş, içlerinden birini en yetkilileri kılarak, diğerlerinin sorumluluklarını da genel valinin salahiyetlerine eklemiştir. Yemen genel valisi Muâz b. Cebel (ö. 17/638), bu bağlamda örnek verilebilir. Aynı bölgede farklı kabilelerde görev yapan emîrlerin ise birbirlerine karşı sorumluluk sahibi olmadıkları görülecektir. Valiler ve emîrler, bir muhalefet veya mukavemetle karşılaştıklarında, durumu doğrudan Hz. Peygamber'e bir mektupla bildirerek, talimatların ulaşmasını beklemişlerdir.

Neticede Hz. Peygamber döneminde âmilliğin, idarî veya malî memurluklardan en az birini üstlenen görevliye verilen kadro olduğunu ifade etmekte bir beis yoktur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in âmilleri, yönetici ve maliye görevlisi olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir.

¹⁰ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. M. Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 169.

1. YÖNETİCİLİK OLARAK ÂMİLLİK

1. 1. Hz. Peygamber'in Âmil Seçimi

Hz. Peygamber, valilerinin seçimine önem vermiş ve onlarla alakadar olmuştur. Ona göre halk hizmetlerinin yürütülmesi sosyal bir cihattır.¹¹ Dolayısıyla Hz. Peygamber, idarî sorumluluk anlayışının valilerince benimsenmesine özen göstermiştir.

Bölgelere gönderilen valilerde, en çok dikkat edilen hususlardan biri, ilmî vukufa sahip olmalarıdır. Bu dönemde ilim sahibi olmakla, Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz ve kavramaya hâkim olup, sünneti iyi bilmek kastedilmektedir. Aynı zamanda okuma yazma bilmenin, şahısların seçiminde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in âmillerinden bazılarının aynı zamanda onun kâtipliğini yaptığı bilinmektedir. Sakîf heyetinden Osman b. Ebû'l-Âs'ın (ö. 51/671), Tâif valiliğine seçilmesinde, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmedeki hırs ve azminin etkili olduğu rivayet edilir. Yine ilmiyle meşhur sahâbelerden Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (ö. 42/662-63) gibi birçok sahâbe stratejik bölgelerde değerlendirilmiş ve ilmî birikimlerinden istifade edilmiştir. Yarımadanın hızla İslâmlaştırılmasını hedefleyen tebliğ faaliyetlerinin önceliği göz önüne alındığında, âmillerin ilim sahibi olmalarının ehemmiyeti ortaya çıkar. Nitekim valiler, kendilerine verilen sorumluluk doğrultusunda halkın dinî eğitimiyle zaman zaman bizzat alakadar olmak veya eğitim faaliyetlerini denetlemek durumunda kalmışlardır.

Bu devirde yönetici, memur veya öğretmen vb. kamu görevlerini yerine getiren görevlilerin yetiştirildikleri özel ve sistemli okulların mevcut olması söz konusu değildir. Ancak Hz. Peygamber sahâbelerin eğitimlerine önem vermiş ve İslâm dünyasının eğitim faaliyetlerinin çekirdeği sayılan suffeyi tesis etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm dinî ve idarî işlerle ilgili bütün yasaları barındıran kapsamlı bir kitaptır.¹² Hz. Yusuf'un devlet hazinesinin yönetiminden sorumlu olup, genel olarak Mısır'ın malî işleri ve ekonomik sorunlarıyla ilgilendiğine¹³; Talût'un ise bir peygamberle birlikte, onun hemen yanında, ilim ve bedende kendisine bahşedilmiş üstünlükleriyle hükümdar olarak

¹¹ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi (İlk Dönem)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s. 275.

¹² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 761.

¹³ Yusuf, 12/55.

yer alığına¹⁴; Hz. Süleyman'ın çağdaşı Saba melikesinin danışma meclislerinin bulunduğu¹⁵ dair ayetler idarî prensipleri ihtiva eden ayetler olarak değerlendirilmiştir.¹⁶

Âmillerin yetiştirilmesinde Hz. Peygamber'in tedrisatının da etkileri bariz bir şekilde görülmektedir. Hz. Peygamberle birlikte anlaşmalara, savaşlara, davaların çözümüne tanıklık eden sahâbeler, bizzat izleyerek öğrenme imkânı bulmuşlardır. Ayrıca Resulullah'ın, Amr b. Âs'tan (ö. 43/664), bir davayı huzurunda çözmesini istemesi, yargı tatbikatı yaptırması olarak telakki edilmiştir.¹⁷ Yine Resulullah, Muâz b. Cebel'i Yemen'e göndermeden önce ona bazı sorular sorarak bir çeşit teste tabi tutmuştur. Hz. Peygamber'in, valilerini bölgelerine uğurlamadan önce imtihan yapması sık rastlanan bir durumdur.¹⁸ Yine o, vazife verdikten sonra, görevlilerine emir ve tavsiyelerde bulunmuş, sorumluluk ve yetki sınırlarını açıkça belirlemiştir. Hz. Peygamber denetimi de elden bırakmamış ve âmillerini kontrol altında tutmuştur.

Hz. Peygamber, âmil olarak seçtiği sahâbelere, askerî vazifeler de tevdi edebilmiştir. Özellikle hicretten sonra Müslümanların muhalifleri artmıştı. Bu yüzden Hz. Peygamber ve ashabının sürekli teyakkuzda olmaları gerekmiştir. Âmillerin gönderildikleri bölgelerin tamamı İslâm'ı veya Hz. Muhammed'in otoritesini kabul eden bölgelerdir. Ancak bazen yakında bulunan bir başka bölgede meskûn kabileler zaman zaman Müslümanları tehdit edebilmiştir. İslâm devletine bağlı bir bölgeye saldırı olması durumunda, bu konuda en yetkili isim Hz. Peygamber'i temsilen bölgede bulunan vali olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber, gönderdiği seriyyeler dışında, fethettiği bölgelere askerî görevliler atamamış ve böyle bir kadro oluşturmamıştır. Bölgenin sınırları içinde çıkacak isyanlar veya dış saldırıların kontrolü, saldırı olması durumunda Medine ile iletişimin sağlanması gibi hususlar valilerin sorumlulukları arasında yer almıştır. Böylece valilerde, askerî kabiliyet, cesaret ve hâkimiyeti elinde tutmaya yetecek kudrete sahip olma gibi şartların aranmış olması imkân dâhilindedir. Nitekim ilerleyen süreçte meydana gelen bazı hadiseler askerî müdahale gerektirmiştir.

¹⁴ Bakara, 2 /247.

¹⁵ Neml, 27/32-35.

¹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 759.

¹⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 768.

¹⁸ M. Y. Mazhar Siddiqui, *Organisation Of Government Under The Prophet*, İdarah-ı Adabiyat-i Delhi, Delhi 2009, s. 261.

Yemen’de başlayan Esved el-Ansî (ö. 11/632) isyanı, Hz. Peygamber’in valileri tarafından merkeze bildirilmiş, Hz. Peygamber’in direktifleri doğrultusunda valileri tarafından bastırılmıştır.¹⁹

Fizikî nitelikler bakımından Hz. Peygamber’in vali seçimi incelendiğinde, genel bir kaidenin uygulanmadığı, dezavantajlı bireylerin durumlarına göre görevlendirme alabildikleri görülmektedir. Yemen’de oldukça önemli bir pozisyonda bulunan Muâz b. Cebel’in ayağında bir sakatlık olduğu ve bu rahatsızlığından dolayı namazlarda ayağını uzattığı kaydedilmiştir. Muâz’ın rahatsızlığı, atanmasına engel olmamış ve vefat edene kadar idarede rol almaya devam etmiştir.

Öte yandan Hz. Peygamber’in, âmil seçiminde yüzünün ve adının güzel olması gibi hususları göz önünde bulundurduğu ifade edilmiştir. Resulullah’ın bir âmil göndermek istediği zaman, adını sorduğu, eğer adı güzel olursa bu durumdan hoşnut olduğu ve bu hoşnutluğun yüzüne yansıdığı, eğer isim hoşuna gitmezse, bundan da rahatsızlık duyduğu ve yine yüzünde buna dair bir ifade belirdiğine dair rivayetler mevcuttur.²⁰ Yine Hz. Peygamber’in valilerinden Hakem b. Saîd’in ismini Abdullah olarak değiştirdiği kaydedilmiştir.²¹

Vali seçiminde öne çıkan hususlardan biri de, seçimleri bizzat Hz. Peygamber’in yaptığı ve bu hususta talepte bulunanları hoş karşılamadığıdır. Hatta Hz. Peygamber’in, sahâbeleri devlet kademelerinde vazife talep etmekten men ettiğine dair rivayetlere rastlanır.²² Halkın sempatisi, atamalarda dikkate alınan bir diğer husustur. Seçilen sahâbelerin ahlakî olgunluğa sahip olmalarına özen gösterilmiştir. Örneğin Hz. Peygamber’e göre, idarecinin mütecessis olmaması ve halkın kusurlarını araştırmaması gerekir.²³

Bir başka mevzu ise âmillerin yaşları ile alakalıdır. Arapların lider seçiminde kişilerin yaşlarının sorumluluk tevdi etmede dikkate alınan önemli bir kriter olduğu, genellikle liderliğin yaşlılara layık görüldüğü bilinmektedir. Hz. Peygamber ise oldukça

¹⁹ Hüseyin Algül, “Esved el-Ansî”, *DİA*, Ankara 1995, Cilt 11, s. 440-441.

²⁰ Kettânî, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, 2. Baskı, çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, Cilt 1, s. 405, 406.

²¹ İbnü’l-Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, yy, ty, cilt 1, s. 274 (eş-Şâmile).

²² Hizmetli, *İslâm Tarihi (İlk Dönem)*, s. 275.

²³ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, Cilt 1, s. 380.

genç sayılabilecek sahâbelere mühim vazifeler verebilmiştir. Bilindiği kadarıyla Hz. Peygamber'in en genç valileri 17 yaşlarında olduğu rivayet edilen Amr b. Hazm (ö. 53/673 [?]) ile 17 veya 20 yaşlarında olduğu kaydedilen Attâb b. Esîd'dir (ö. 13/634). Benzer şekilde Muâz b. Cebel'in, Yemen'e gönderildiğinde oldukça genç olduğu kaydedilmiştir. Genç sahâbelerin idareye getirilmesinin yarımada getirilen yeniliklerden olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu uygulamanın bir tepkiyle karşılanmadığını ve gençliklerinden dolayı valilerin herhangi bir itaatsizlikle karşılaşmadıkları, saygınlıklarına bir zarar gelmediği görülmektedir.

Kabileciliğin, İslâm ruhuna ve inancına ters düşmeyen yasaları ilga edilmemiş ve başta akrabalık bağının önemini koruyan yönleri, İslâm'ın arabalık anlayışıyla birleştirilerek doğru formuna kavuşmuştur. Nesep düşkünlüğü Araplara göre şeref ve haysiyetlerini borçlu oldukları bir realite olup, ona çözülmeyen bir bağ ile sıkı sıkıya bağlı olmuşlardır.²⁴ Hz. Peygamber, genellikle kabilenin mensuplarına dair işleri, kendi içlerinden seçtiği emîrlere havale etmiştir. Bazı kabilelere ise kendi emîrlerini seçme hakkı verilmiş, Hz. Peygamber aday belirlememiş ve seçime müdahalede bulunmamıştır.

Öte yandan Hz. Peygamber, bölgelere tayin ettiği ve daha çok devlet işlerini yürütmeyi tevdi ettiği genel valilerinin gönderildikleri bölgede meskûn kabileye mensup olmalarına dair bir uyum gözetmemiş, bilakis gönderdiği valiler ayrı kabilelere mensup olabilmıştır. Bu uygulama bir tesadüften ibaret olmayıp, Hz. Peygamber'in, Medine'nin politik yapısının merkezîleştirilmesi²⁵ için uyguladığı stratejinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Hz. Peygamber'in valilerinin hangi kabilelere mensup olduklarını tespit etmek de onun bu konuda özel bir ayırım yapıp yapmadığını kavramak açısından gereklidir. Hz. Peygamber Kureyş kabilesine mensup Haşim, Ümeyye, Mahzum, Fihri, Muttalib ve Sehm oğullarından valiler seçmiştir. Bunların içinden en fazla vali seçilen kabile 7 valiyle Ümeyyeoğullarıdır. Diğer mezkûr kabilelerden ise birer vali gönderilmiştir. Bunun dışında Hazrec kabilesine mensup altı vali vardır. Sakîf, Ezd, Murr, İranî ve Temim kabilelerinden ikişer vali seçilmiştir. Tay, Eş'ar, Hadramevt ve Hemdan

²⁴ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 60, 61, 69.

²⁵ Siddiqui, s. 260.

kabilelerinden ise birer vali seçilerek göreve atanmıştır. Toplamda on bir kabileden seçilen valiler yönetim kadrosunu teşkil etmiştir.²⁶

Görüldüğü üzere bu tablo, Hz. Peygamber'in herhangi bir kabileye ayrıcalık tanıdığına dair hiçbir şüpheye mahal vermeyecek bir dağılıma sahiptir. Ümeyyeoğullarından seçilen valilerin sayısının fazla olması dikkat çekici olmakla beraber, bu durumu bir imtiyaz olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Ümeyyeoğulları İslâm öncesi de birçok idareci barındıran bir kabile olmuştur.

Hz. Peygamber'in valilerinden, toplamda on iki kadarı Kureyş kabilesinin farklı kollarının mensuplarıdır. Kaynaklara göre, Hz. Peygamber'in valilerinin arasında sadece bir Haşimî vardır. Haşim oğullarının zekât memuru olarak çalışmaları caiz görülmemekle beraber, yönetimde yer almalarında bir sakınca görülmemiştir. Ancak buna rağmen Haşim oğullarından sadece bir vali seçilmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber, Arap-Acem şeklinde bir ayırım da yapmamıştır. Hz. Peygamber'in ilk valisi Bâzân, İran asıllı olup, Yemen'de dışlanan ve hassas bir konumda bulunan bir azınlığa mensuptur. Hz. Peygamber, vali seçiminde, İslâm'ı kabul etme önceliğini gözetmemiştir. Ancak, erken dönemde Müslüman olanların pratik bir avantaja sahip oldukları düşünülebilir.

İslâm devletini temsilen merkezden gönderilen valinin mutlaka Müslüman olması gerektiğine dair bir ölçüt mevcuttur. Nitekim Hz. Peygamber bütün valilerini Müslümanlardan seçmiştir. Hz. Peygamber'in gayrimüslimlere yönelik uygulamaları onların memur, öğretmen, teknisyen, inşaatçı vb. olarak kullanılmalarının meşru ve helal kabul edildiği sonucuna götürür.²⁷ Ancak İslâm'ın henüz yayılma sürecinde olması ve Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesini devlet başkanlığının önünde tutması valilerin Müslümanlardan olmasını gerektiren hususlardandır. Hz. Peygamber'in siyasî otoritesini kabul eden gayrimüslimlerin meskûn olduğu bölgelere Müslüman valilerin gönderilmesine özen gösterilmekle beraber mahallî reisleri, iç işlerini idare etmişler ve bu anlamda tam bir özerkliğe sahip olmuşlardır. Dolayısıyla kendi iç işlerini yönetenler, yine kendi yöneticileri olmuştur.

²⁶ Siddıqui, s. 258.

²⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 745.

Hız. Peygamber'in gönderdiği valilerden, sadece Uyeyne b. Hısn (ö. 30/650), peygamberin vefatından sonra irtidat hareketlerine katılmıştır.²⁸ Bu olay haricinde, valilerinin arasında isyanlara iştirak eden veya elindeki gücü kullanarak halka zarar verme girişiminde bulunan birine rivayetlerde tesadüf edilmemiştir. Valiler, genel anlamıyla görevlerini suiistimal etmemişler ve bir iki atama değişikliği ve ölümlerin haricinde, görevlerini uzun süre devam ettirmişlerdir.²⁹

Vali ve memurların sık sık Medine'ye giderek, bir çeşit rapor verdikleri görülmektedir. Hız. Peygamber, kararlarını isabetli bulduğu kimseleri tebrik etmiş veya susarak takrir etmiştir. Yanlış gördüğü bir uygulamayı ise köklü bir biçimde çözüme bağlamış ve gerektiğinde sert bir tavır takınarak, bu yanlış eleştirmiştir. Valileriyle olan ilişkilerinde daima ılımlı ve pozitif bir tavır takınan Hız. Peygamber, bir devlet başkanının vakarıyla işleri yürütmüştür. Hız. Peygamber, haberleri ve gelişmeleri tamamen insan kaynaklı olarak takip etmiş, savaş vb. durumlarda casuslar göndermiş³⁰, valilerinden haber almak üzere, onlardan postacılar göndermelerini istemiştir.³¹

Hız. Peygamber'in vali seçiminde etkili olan yegâne unsur liyakattir. Atamalarını yaparken, vali gönderilecek bölgenin gereksinimlerini, coğrafi koşullarını göz önünde bulundurmıştır. Hız. Peygamber, âmil seçiminde istişare metodunu da kullanmıştır. Âmiller, muhakeme ve içtihat kabiliyetine sahip, bilgili, becerikli, liyakatli, dirayetli, anlayışlı, sempatik, güler yüzlü, hoşgörülü, iyi niyetli kimselerden seçilmiştir.³² Hız. Peygamber'in yaptığı atamaların sonuçları, onun vali seçimindeki muvaffakiyetine işaret etmektedir.

1. 2. Âmillerin Yetki ve Sorumlulukları

Bir bölgeye gönderilen âmilin, idarî sorumluluğu, büyük ölçüde bölgelerin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmiştir.

Burada yetki ve sorumluluklarını doğru bir şekilde kavrayabilmek için genel valilerle mahallî idarecileri birbirinden ayırmak gerekir. Hız. Peygamber her iki idarecinin de yetki ve sorumluluk sınırlarını belirlemiş ve kendilerine bildirmiştir.

²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 433.

²⁹ Sıddıqui, s. 207.

³⁰ Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 2, s. 867; Kettânî, Cilt 1, s. 538-540.

³¹ Kettânî, Cilt 1, s. 405.

³² Hizmetli, s. 275.

1. 2. 1. Mahallî İdarecilik

Mahallî idarecilerin yetki sahaları, genellikle kendi kabilelerinin iç işlerini teşmil eder. Bu uygulamayla kabile içinde meydana gelebilecek her türlü oluşumda, kabilece kararların alınması ve uygulanmasında kabile sisteminin bozulmadan reislerin Hz. Peygamber'in temsilcileri olmaları amaçlanmış olmalıdır. Dolayısıyla yerel idarecilerin, genellikle kabile mensuplarından seçilmesine özen gösterilmiş ve uygun şartları haiz olması halinde hâlihazırda kabile reisliğini ifa eden idarecinin görevine devam etmesi tercih edilmiştir.

Klasik kaynaklar bu tür atamalar için genel valilik atamasından farklı bir kavram kullanmışlardır. Kabile reisliğine getirilerek, başkanlığı üstlenen ve sınırları muayyen bir muntıkada, muayyen yetkilerini kullanarak, kabilesini idare eden yöneticiler çoğunlukla “emîr” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bu atamaların yapılması kastedilerek, Arapça “emîr tayin etti” manasını taşıyan “emmere” fiili kullanılır. Genellikle “kendi kabilesine” anlamına gelen “alâ kavmihi” ifadeleri ilave edilir. Kaynaklarda bazen “gönderdi” anlamına gelen “be’ase” fiiline de yer verilmiştir. Ancak klasik kaynaklarda yapılan bu ayırım, Hz. Peygamber'in idarecilerinin yetkilerini belirlemede büyük kolaylık sağlamaktadır. Yine de burada, emîrliğin sadece kabile reisliğine has bir kullanım olmadığını ve başka anlamlarda da kullanılmasına rastlandığını belirtmek gerekir. Bazı kaynaklar, emîr olarak ifade edilerek kastedilenlerin, Hz. Peygamber tarafından yönetim, kaza, vergi toplama ve hac için tayin edilen emîrlere olduğunu söyleyerek kapsamını daha geniş tutar.³³ Taberî (ö. 310/923) ise, 10/631 yılında Hz. Peygamber'in gönderdiği emîrlere olarak saydığı isimlerin arasında, bazı genel valileri de zikreder.³⁴

Emîrlere, ya doğrudan hükümet merkezine ya da Hz. Peygamber'in genel valilerine bağlı olarak çalışmışlardır. Ancak bir emîrin hangisine bağlı olarak idareyi yürüttüğünü tespit etmek güçtür. Atamaları ise genellikle heyet olarak Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla birçok emîr ataması, heyetler yılı olarak anılan 9/630 yılına müsadiftir.

³³ Kettânî, Cilt 1, s. 404.

³⁴ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tarihu't-Taberî*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1407, Cilt 2, s. 204 (eş-Şamile).

5/626 yılından itibaren Müzeyne heyetinin ziyaretiyle başlayan heyet akınları, 9/630 yılında yoğunlaşmıştır. Heyetler yılı atamaların büyük bir kısmının yapıldığı süreç olmuştur. Çeşitli sebeplerle Hz. Peygamber'in huzuruna gelen heyetler, İslâm'ı kabul etmeleri veya anlaşma sağlamaları mukabilinde kendileri bazı idarî veya malî memur taleplerinde bulunmuşlar veya Hz. Peygamber, gerekli görerek bir atama yapmıştır. Atamalar çeşitlilik göstermekle beraber heyet üyelerinden en az biri, mutlaka Hz. Peygamber'in temsilcisi olarak dönmüştür.

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in mahallî idarelerin sorumluluklarını tevdi ettiği âmiller, asayişin sağlanmasında, önemli bir role sahip olmuşlardır. Onlara verilen temel sorumluluk, buldukları bölgede, İslâm devletinin otoritesini sürdürerek, bu otoriteye verilebilecek zararların önüne geçmektir. İbadetlerin uygulanmasına ve bilhassa namazların kıldırılmasına öncülük etmeleri, kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda zekâtların toplanmasını doğrudan kendilerinin sağlaması veya vergi memurlarına yardımcı olmaları gerekmektedir. Nitekim vergi muhataplarının belirlenmesinde kabile içinden yardım almak, işleri büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Toplumun sevk ve idaresi, haklarının korunması, yasaklara riayet edilmesini temin etmek³⁵, yine mahallî idarecilerin sorumluluğundadır.

Kabilelerin, her türlü iç işlerinde başvuracakları merci, böylece Hz. Peygamber'e bağlı olarak çalışan mahallî idareciler olmuştur. Bu durum yönetime önemli bir katkı sağlamıştır. Savaş vb. durumlar söz konusu olduğunda, genel valilerin nüfuzları da çok önemli olmakla beraber, halka yakın olan kabile reislerinin, halkı örgütlemeleri işleri kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Hz. Peygamber adına her kabilede bir otoritenin bulunması, hem merkezin idareyi elinde tutmasını sağlamış, hem de halkın alışık olduğu kabile düzenini muhafaza etmiştir.

Aslında kabilelere temsilci gönderme usulünü Hz. Peygamber Akabe görüşmeleri esnasında başlatmıştır. Merkezî hükümet, kabilelere, kendi iç işlerinde özerklik sağlamakla beraber, gerektiğinde müdahale etme hakkını mahfuz tutmuştur. Bu durumda kabile başkanını tayin etme yetkisi merkezin elinde bulunmuş, çoğunlukla Hz.

³⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul 1994, s. 82.

Peygamber, tayin ettiği başkanlara, iktidarın işaret ve sembolü olarak bir bayrak vermiştir.³⁶

1. 2. 2. Genel Valilik

Hız. Peygamber'in âmillerinin içinde, geniş idarî salâhiyetlerle, nispeten daha geniş bir alanı idare etmek üzere gönderdiği valileri, genel vali olarak adlandırılır. Bu valilerin tamamı âmil olarak telakki edilir. Klasik kaynakların, bu valiler için, "âmil" veya "vali" ifadelerini kullandığı görülür. Atandıklarını ifade etmek üzere ise Arapçada "bir yerin sorumluluğuna getirdi" anlamına gelen "iste'mele" fiili veya "yönetici olarak atadı" manasında "vellâ" fiili kullanılmıştır.

Sözlükte vali, "bir şeye çok yakın olan; yetkili kişi, yönetici" anlamlarına gelir.³⁷ Bu devirde atama yetkisi, sadece Hız. Peygamber'in uhdesindedir. Ancak valiler, bir başka kişiyi valilik için tavsiye edebilmiştir. İdareyi yürüttükleri esnada ihtiyaç üzere geçici görevlendirmeler yaptıkları sanılmaktadır.

Hız. Peygamber, valileri aracılığı ile yönettiği tüm bölgeleri, iç işlerinde özerk, dış işlerinde merkeze bağlı tutmuştur. Bu sistem Osmanlı döneminde dahi kullanılmaya devam etmiş ve beylerbeyi tarafından yönetilen eyaletler meydana getirilmiştir. Peygamber devrinde başlatılan bu uygulamanın, haberleşme güçlüklerinden kaynaklandığına dair bir görüş mevcuttur.³⁸ Genellikle bir bölgeye bir genel vali tayin edilmekle beraber Yemen bölgesine bir yönetim heyeti gönderilmiştir. Bu heyette bulunan idarecilerin her biri muayyen mıntikaları idare etmişler ve genel bir valiye bağlanmışlardır.

Eyalet ve vilayetler, taşra örgütlenmesinin en önemli ayağı olup, yapılan atamalar ve yönetim şekilleri de önem arz etmektedir. Hız. Peygamber, en nitelikli, kudretli ve otoriter sahâbelerini, geniş bölgelerin yönetimine getirmiştir. Hız. Peygamber, bu bağlamda, görev almak isteyen Ebu Zer'in talebini nazikçe reddetmiş ve

³⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 769.

³⁷ Ünal Kılıç, "Vali", *DİA*, Ankara 2012, Cilt 42, s. 492-494.

³⁸ S. A. Sıddîkî, *İslam Devletinde Mali Yapı*, 4. Baskı, çev. Rasim Özdören, Fikir Yayınları, İstanbul 1968, s. 208.

onun yumuşak huyluluğunun, görevin karakterine uygun olmayıp, idareyi yürütmeğe iktifa etmeyeceğini beyan etmiştir.³⁹

Sıddıqui, Hz. Peygamber'in hicrî 7 ve 8/628 ve 629 yıllarında dörder, 9/630 yılında ise yirmi dört olmak üzere toplamda otuz iki vali ataması yaptığını tespit etmiştir.⁴⁰ Bu tablo aynı zamanda İslâm devletinin ulaştığı sınırları ortaya koymasından önem arz etmektedir. Valilerinin büyük bir kısmının 9. yılda atanmaları heyetler yılı olarak adlandırılan bu süreçte kabilelerin bölük bölük gelerek İslâm'ı kabul etmeleriyle alakalıdır. Bundan sonra tesis edilen idarenin sağlam temellere oturtulması gerekmiştir.

Genel valiler, eğitim öğretim, yargı, vergi işleri ile askerî bazı görevleri ihtiva eden geniş yetki ve sorumluluklara sahiptir. Bölgelere gönderilen valiler, bazen geniş bir kabilenin ikamet ettiği bir alanı, bazense iki kabileyi içine alan bir mıntıkayı yönetebilmiştir. Vali, sürekli olarak bölgesinde ikamet etmiş ve başka bir yerden idareyi yürütmesi söz konusu olmamıştır. Ancak savaş gibi olağanüstü durumlarda veya merkeze giderek rapor vermeleri gerektiğinde, askerî ve idarî vazifeleri üstlenmek üzere bir vekil bıraktıkları kaydedilmiştir.⁴¹

Valiler, sorumlu oldukları bölgenin asayişini temin etmekle görevlilerdir. Her türlü iç ve dış saldırılardan emin olmaları veya böyle bir durumda savunmaya geçmeleri gerekmektedir. Bu yüzden valilerin sık sık askerî seferlerde aktif rol aldıkları görülmüştür. Hatta mahallî idarecilerin emîr olarak adlandırılmalarının sebebi, seferleri kumanda eden emîrlerin fethettikleri bölgenin yönetimine getirilmeleri olarak kaydedilmiştir.⁴²

1. 3. Âmillere İtaat Meselesi

Hz. Peygamber, âmillerini bölgelere gönderirken kendilerine yazılı belgeler vermiştir. Bu belgeler bazen birer talimatname muhtevasına sahip olmuş, bazen ise gönderilen valinin atandığına dair bir onay şeklinde yazılmıştır. Bazı durumlarda belgeler, vali gönderilen halka veya bölgede mevcut yönetime hitaben kaleme alınmış

³⁹ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 380.

⁴⁰ Sıddıqui, s. 258.

⁴¹ Sıddıkî, s. 207.

⁴² Kılıç, "Vali", Cilt 42, s. 492-494.

ve Hz. Peygamber, halka ve yöneticilere, âmillerine itaat edilmesini emir buyurmuştur. Bu yüzden onun mektuplarının bir kısmında valileri ve memurları hakkında, “Elçilerim size geldiğinde onları ağırlayın.” veya “Sizden ancak memnun olarak bana dönsünler.” şeklinde ihtarlar ve hatırlatmalara rastlanır.

1. 4. Âmillere Verilen Maaş

İslâm âlimleri, haraç, cizye ve Benî Tağlib’den alınan vergiler, öşür memurunun, kendine uğrayan harbî ve zimmîden aldığı vergilerin sarf edilecekleri yerleri, Peygamber döneminin uygulamalarını esas alarak tayin etmişlerdir. Buna göre hâkimlerin, müftülerin, muhtesiplerin (esnafı denetleyen, ticari hayatın düzenini sağlamaya çalışan görevliler), öğretmenlerin ve mesailerini Allah rızası için Müslümanların işlerine veren tüm görevlilerin geçimleri bu çeşit gelirlere karşılanır.⁴³ Valilerin maaşlarının da bu fondan karşılandığı sanılmaktadır. Ebu Yusuf da benzer bir görüşü benimsemiş ve kadı ve idareci âmillerin maaşlarının, beytülmalin arazi haracı ve cizye fasıllarından verileceğini ifade etmiştir. Çünkü onlar Müslümanların işlerini görmekle vazifelidirler. O halde maaşlarının umum Müslümanlara ait beytülmalden verilmesi uygundur.⁴⁴

Âmillerin maaşlarıyla alakalı kaynaklarda fazla bir bilgiye rastlanmamakla beraber Attâb b. Esîd’in maaşının kaynaklarda yer alması diğer idarecilerin maaşlarına dair fikir vermektedir. Burada valilerin, yaptıkları işe göre ücret aldıkları anlaşılmaktadır. Buna göre bir vali, idarenin yanında yüklendiği sorumluluklar oranında ücret almaktadır. Kaynaklara göre, Attâb, ayda 30 dirhem maaş veya yılda 40 ons gümüş dirhem, yani ayda yaklaşık 133 dirheme tekabül eden bir maaş almıştır.⁴⁵ Attâb’ın maaşının rivayet edilmesinde ise, onun, alacağı ücreti kamuya ilan etmesi etkili olmuş olmalıdır.

Maaş hususuyla alakalı tafsilatlı rivayetler mevcut olmadığından, ancak genel prensipler çerçevesinde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bu maaş, bir kişinin ailesinin geçimini rahatça sağlayabileceği bir miktar olarak belirlenmiştir. Bir memur aldığı maaşla zevcesinin ihtiyaçlarını temin eder, bir hizmetçi kullanabilir, evi yoksa

⁴³ Serahsî, *Mebûsât*, çev. ed. Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul 2008, Cilt 3, s. 27.

⁴⁴ Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Haraç*, 2. Baskı, çev. Ali Özek, Hisar Yayınları, İstanbul 1973, s. 286.

⁴⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 777.

ona bir ev verebilirdi.⁴⁶ Burada en önemli amaç, çalışanın geçimini rahatça idame edebilmesi ve muhtaç olmadan kendi kendine yetebilmesidir. Aksi takdirde, özellikle malî görevleri yüklenen âmiller, vergilerden harcamaya yeltenebilirdi. Özel durumlar, bazılarına daha fazla verilmesi gibi tamamen devletin salahiyetine ve takdirine racidir.⁴⁷

1. 5. Âmillere Verilen Talimatlar ve Atama Belgeleri

Hz. Peygamber, âmillerini gönderirken, muhtelif amaçlarla kendilerine belgeler vermiştir. Öncelikle valinin atandığına dair ifadelerin yer verilmiş ve atama tescillenmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, gönderileceği bölgeye göre, valileri için emirler ve talimatlar kaleme aldırılmış ve böylece yetkilerini ve sorumluluklarını ilan etmiştir. Eğer valinin gideceği bölgede mevcut bir yönetim söz konusu ise mektup ona veya kabile yönetiminde söz sahibi olan yetkili kişilere takdim edilmiştir. Hz. Peygamber, yazdırdığı belgelerin dışında, şifahî olarak da valilerine öğütler vermiştir. Bu bağlamda valiler, içtimai, dinî ve hukukî birçok tavsiye ve emir almışlardır.

Resulullah, Himyer meliklerine gönderdiği Abdullah b. Rebia'ya (ö. 7/628), onların topraklarına sabah girmesini, sonra temizlenip abdest alarak ki rekât namaz kılmasını, Allah'a sığınıp yardımını diledikten sonra sağ eliyle aldığı mektubunu onların sağ ellerine vermesini tembihlemiştir.⁴⁸

Hz. Peygamber birçok valisine mühim öğütlerde bulunmuştur. Ancak bunların arasında Muâz b. Cebel'e ve Amr b. Hazm'a verilen talimatların özel bir yeri vardır. Oldukça uzun ve tafsilatlı hükümler içeren bu iki talimatname, sosyal, dinî, malî ve idarî hükümler başta olmak üzere birçok nizamî ilkeler ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber burada asayişî sağlamanın yollarını, insanlara kuracakları münasebetin ölçülerini, günlük hayatın akışında tatbik edilecek kuralları ve tüm bunları yaparken Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetten nasıl faydalanacaklarını ortaya koymuştur. Amr b. Hazm'a yazılan belgede Resulullah, bir valinin adlî işler, insanların eğitim ve öğretimleri, vergilerin toplanması ve İslâm inancıyla ilgili bilgi ve birikimlerin yayılması, örf ve adetlerin işleyişine nezaret etmesi, adaba aykırı her türlü fiilin önlenmesi gibi işlerle uğraşması gerektiğine işaret etmekle birlikte, kendi dinleri konusunda da olsa,

⁴⁶ Zuhuri Danişman, *Büyük İslam Tarihi*, Bahar Yayınları, İstanbul 1967, Cilt 2, s. 221.

⁴⁷ Ebu Yusuf, s. 286.

⁴⁸ Kettânî, Cilt 1, s. 406.

gayrimüslim tebaaya karşı mükemmel bir hoşgörü örneğinin sergilenmesini öğütlemektedir.⁴⁹ Resulullah Muâz'a da, gönderildiği ehl-i kitap mensubu halkı, Allah'ı birliğine inanmaya, beş vakit namazı kılmaya ve zekâtı vermeye davet etmesini, vergileri toplarken malların en iyisini almamasını, zulümden uzak durarak mazlumun bedduasından imtina etmesini tembihlemiştir. Ayrıca ona, halkı, dinî hükümlerden soğutacak şekilde davranmamasını ve bu bağlamda işleri kolaylaştırmasını söylemiştir. Resulullah Muâz'a, insanlarla olan münasebetlerinde daima hassas ve nazik davranmasını öğütlemiştir.⁵⁰

Hz. Peygamber, yanlış gördüğü uygulamaları da düzeltmiş ve sorunların büyümeden çözümlerini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in sistemi, insanları şiddete sevk etmeyeceği gibi çözülmeye de sebebiyet vermeyen, ifrat ve tefrit arasında orta yolu korumaya çalışan bir denge şeriatını öngörmüştür. Bir rivayete göre halkın, ağır namaz kıldığı içi şikâyet ettikleri Muâz b. Cebel sert bir dille ikaz edilmiştir.⁵¹

1. 6. Hz. Peygamber'in Bazı Âmilleri Ve Gönderildikleri Bölgeler

1. 6. 1. Becîle

İslâmiyet'in doğuş yıllarında Becîle reisi olan Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671), İslâm'ı kabul etmiş ve kavmini de bu konuda ikna etmeyi başarmıştır.⁵²

Hz. Peygamber Cerîr'i âmil olarak tayin etmiş ve on ilk olarak Yemen Kâbe'si olarak anılan Zu'l-Halasa putunun yıkılması talimatını vermiştir.⁵³ Cerîr, ayrıca kendisine verilen görevler doğrultusunda tebliğ faaliyetleri yürütmüş, elçilik yapmış ve askerî talimatları yerine getirmiştir.⁵⁴ Resulullah valisi olarak seçtiği Cerîr'e, namazı kılması, zekâtı vermesinin yanı sıra Müslümanlara nasihat etmesini ve müşriklerden uzak durmasını tembihlemiştir.⁵⁵

1. 6. 2. Benî Esed b. Huzeyme ve Tay

⁴⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 521.

⁵⁰ Sıddıqui, s. 261.

⁵¹ Şâtibi, *el-Muvâfakât Fî Usûli 'ş-Şerî'a*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık İstanbul 1993, Cilt 4, s. 260, 261.

⁵² Mustafa Fayda, "Cerîr b. Abdullah", *DİA*, Ankara 1993, Cilt 7, s. 410.

⁵³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. ed. Adnan Demircan, Siyer Yayınları, yy 2014, Cilt 6, s. 287; Fayda, "Cerîr b. Abdullah", Cilt 7, s. 410.

⁵⁴ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 287; Fayda, "Cerîr b. Abdullah", Cilt 7, s. 411.

⁵⁵ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 283.

Benî Esed kabilesine, kaynakların çoğuna göre, Kudâî b. Amr ed-Duelî'nin vali tayin edildiğini söyleyebiliriz.⁵⁶ Hakkında tafsilatlı malumat bulunmayan bu sahâbenin Uzre kabilesinden olduğu kaydedilir.⁵⁷ Hz. Peygamber'in Esed oğullarına yazdığı belgeye göre işlerini yürütme yetkisi Kudâî'ye verilmiştir. Kaynaklarda, Sinan b. Ebu Sinan'ın da bu kabileye atanan vali olduğu kaydedilmiştir.⁵⁸ Kendisine yazılmış resmî bir atama kâğıdına rastlayamadığımız Sinan'ın adı, Benî Esed'e yazılan belgede de yer almaz. Belgede ilgili ibare şöyle nakledilmiştir: “(İşlerinizi) Kudâî b. Amr yürütsün.”⁵⁹

Sinan b. Ebu Sinan ve Kudâî b. Amr'ın birbirlerine nispetle hangi zaman dilimlerinde gönderildikleri bilinmemektedir. Kaynaklarda kabilenin kollarından Malik oğullarını Sinan b. Ebi Sinan'ın, Haris oğullarını da Kudâî b. Amr'ın yönettiği kaydedilir.⁶⁰ Sinan, metni rivayet edilmemekle beraber, bir mektupla Hz. Peygamber'e, Tuleyha b. Huveylid'in (ö. 21/642 [?]) peygamberlik iddiasını ilk bildiren kişi olmuştur.⁶¹

Hz. Peygamber'in Esed oğullarına verdiği belgede yer alan Tay kabilesinin toprak ve sularına izinsiz girmeme tembihatı bizzat kabileye yapılmış olsa da, bu işin denetimini valinin yürütmesi icap eder. Bu ikaz ayrıca, ardı arkası kesilmeyen sınır ihlallerinin güçlü bir el tarafından önlenmesi açısından önem arz eder.⁶²

Hz. Peygamber tarafından ismi Zeydü'l-Hayr olarak değiştirilen Zeydü'l-Hayl'ın başkanlık ettiği Tay heyeti ise 9/630 yılında Resulullah'ın huzuruna çıkarak Müslüman olmuşlardır.⁶³ Hz. Ali'nin üzerlerine gönderdiği birlikten kaçan Tay kabilesinin reisi Adî b. Hatim, kız kardeşinin esir düşmesine mani olamamıştır. Ancak Hz. Peygamber'in bu hanımı serbest bırakıp ihsanda bulunarak kardeşi Adî'nin yanına

⁵⁶ Bkz. Kettânî, Cilt 1, s. 402.

⁵⁷ Köksal, M. Asım, *İslâm Tarihi*, 2. Baskı, Şâmil Yayınevi, yy ty, Cilt 16, s. 57.

⁵⁸ Bkz. Kettânî, Cilt 1, s. 402.

⁵⁹ Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku 's-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi, yy ty, s. 331 (No:202).

⁶⁰ Hamidullah, *el-Vesâiku 's-Siyâsiyye*, s. 370 (No: 250).

⁶¹ Hamidullah, *el-Vesâiku 's-Siyâsiyye*, s. 370 (No:250).

⁶² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 436.

⁶³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 8. Baskı, Dar el-Marefah, Beyrut 2012, Cilt 2, s. 488.

gitmesine müsaade ettiği ve bu durumdan memnun olan Adî'nin, 7/628 veya 9/630 yılında, Medine'ye gelerek Müslüman olduğu kaydedilir.⁶⁴

Müslüman olmadan önce Tay kabilesinin reisliğini yürütmekte olan Adî b. Hatim (ö. 67/686) Benî Esed b. Huzeyme ile Tay kabilesinin idaresini de yürütmüştür. Tay kabilesinin asayişini ve İslâm devletiyle mutabakatlarını sağlayarak, hayırla anılmalarını temin eden Adî b. Hatim olmuştur. Kaynaklar ayrıca Adî'nin kabilesinin tamamının Müslüman olmasında sahip olduğu önemli rolü hatırlatarak, onun tebliğ faaliyetlerine ve yönetimdeki maharetine dikkat çekmişlerdir. Müslüman olduğu esnada elli yaşlarında olduğu ve uzun yıllar kabile yönetiminde edindiği tecrübelerin onda sağlam ve köklü bir devlet adamlığı karakteri oluşturduğu kaydedilir.⁶⁵

Tay kabilesine tayin edildiği rivayet edilen bir başka sahâbe daha mevcuttur. İbn Hacer'in kaydettiği bu rivayete göre Cedîlet-u Benî Tay'ın yarısı Haris b. Bilal el-Müzenî'ye tevdi edilmiştir.⁶⁶

1. 6. 3. Benî Kilab

Kilab oğullarına mensup Dahhâk b. Süfyan (ö. 11/632) Hz. Peygamber'in Benî Kilab âmilidir. Hz. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra Ci'râne üzerinden Medine'ye geçmiş ve Muharrem hilalini görünce bazı atamalar yapmıştır. Dahhâk b. Süfyan'ın atamasının da bu tarihte yapıldığı rivayet edilir.⁶⁷ İlki Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663) komutasında gerçekleşen Kurata seriyyesinin ikincisini, Hz. Peygamber Dahhâk'ın kumandasına vermiştir. Kurata, Kilab kabilesinden bir sülale olup Dahhâk onları İslâm'a davet etmek üzere gönderilmiştir. Kabul etmeyince Dahhâk kendileriyle savaşmış ve yola getirmiştir.⁶⁸

Dahhâk b. Süfyan'ın atamasını, bazı kaynaklar valilik,⁶⁹ bazı kaynaklar ise zekât memurluğu olarak ifade etmiştir.⁷⁰ Vâkıdî'nin (ö. 207/823) verdiği tarih, muhtemelen

⁶⁴ İbn Hişâm, Cilt 2, s. 488-491; Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. Mehmed Eminoğlu, Can Kitabevi, İstanbul 1982, Cilt 2, s. 498-501; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları İstanbul 1985, Cilt II, s. 264.

⁶⁵ Ali Yardım, "Adî b. Hatim et-Tâî", *DİA*, Ankara 1988, Cilt 1, s. 380.

⁶⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Dâru'l Cîl, Beyrut 1412 Cilt 1, s. 565 (eş-Şâmîle).

⁶⁷ Vâkıdî, *el-Meğazi*, Cilt 3, s. 392 (eş-Şâmîle).

⁶⁸ İ. Lütfü Çakan, "Dahhâk b. Süfyan", *DİA*, Ankara 1993, Cilt 8, s. 411-412.

⁶⁹ İbn Abdülber, *el-İsti'âb Fi Marifeti's-Sahâb*, Cilt 1, s. 223 (eş-Şâmîle); İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 529.

zekât memurluğunu kastetmektedir. Rivayetler incelendiğinde Dahhâk'ın kabilesine yönetici olarak atandığı, bir mühlet sonra zekât toplama işinin de kendisine tevdi edilerek yetkilerinin genişletildiği görülmektedir.⁷¹

Dahhâk, oldukça büyük olan bu kabilenin içinde dolaşarak İslâm'ı tebliğ etmiş, Kur'ân-ı Kerîm ve sünneti anlatarak insanların bu iki düstura bağlı bir hayat sürmelerine gayret etmiştir.⁷² Hz. Peygamber vefat ettiğinde Dahhâk, valilik görevini yürütmekte idi.⁷³

1. 6. 4. Hevâzin

Hz. Peygamber, Huneyn savaşında düşman saflarını oluşturan Hevâzin kabilesinin kumandanı Malik b. Avf en-Nasrî'yi (ö. 20/641) İslâm'a davet etmiş ve kabul etmesi durumunda, Müslümanların eline geçen ailesi ve mallarının iade edileceğini temin etmiştir. Bu cömertçe teklifi reddetmeyen Malik, Hz. Peygamber tarafından müellefe-i kulûb sınıfına dâhil edilmiş ve kendisine ihsanda bulunulmuştur⁷⁴

Hz. Peygamber, Malik'in Müslüman olmasının akabinde, onu kabilesinden Müslüman olanlara âmil tayin etmiştir.⁷⁵ Hz. Peygamber'in, Malik'in âmillik yetkilerini daha çok idarî salahiyetler olarak belirlediği anlaşılmaktadır. Malik'in atamasının 8/629 yılında yapıldığı, yetki alanının Aczu'l-Hevâzin adıyla anılan bölge olduğu kaydedilir. Belâzuri'ye (ö. 279/892-93) göre bölge, Ceşm ve Nasr, Sa'd b. Bekr ve Sakîf b. Munbe'yi içine alan bir nahiyedir.⁷⁶ Malik mahallî bir idareci olarak atanmış, kendisine ayrıca Sumale, Selime ve Fehm bölgelerinin idaresi de tevdi edilmiştir.⁷⁷ Daha sonra Müslüman olan bir kavmin de Malik'e sığındığı kaydedilmişse de, kabilenin ismi zikredilmemiştir.⁷⁸ 9/630 yılında ise Malik'in Aczu'l-Hevâzin bölgesinin zekâtlarını

⁷⁰ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, yy ty, Cilt 1, s. 231(eş-Şâmile); Said Havva, *el-Esas Fi's-Sünne*, çev. Orhan Aktepe, Hikmet Yayınları, yy ty, Cilt 3, s. 356; Muhammed b. Muhammed Efendi, *Altuparmak İslâm Tarihi*, sad. İ. Turgut Ulusoy, Hisar yayınları, İstanbul 1984, s. 653.

⁷¹ Çakan, "Dahhâk b. Süfyan", Cilt 8, s. 411-412.

⁷² Köksal, Cilt 16, s. 23.

⁷³ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 188.

⁷⁴ İbn Hişâm, Cilt 2, s. 417; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 413.

⁷⁵ İbn Hişâm, Cilt 2, s. 417; Köksal, Cilt 16, s. 24; İbn Hacer, Cilt 5, s. 743; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 422; M. Ali Kapar, "Hevâzin", *DİA*, Ankara 1998, Cilt 17, s. 276-277.

⁷⁶ Belâzuri, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Cilt 1, s. 231.

⁷⁷ İbn Hacer, Cilt 5, s. 743; Süheylî, *Ravdu'l-Unuf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ty, Cilt 4, s. 268; Kettanî, Cilt 1, s. 403; Sıddîqui, s. 326; Mustafa Sabri Küçükkaya, "Malik b. Avf", *DİA*, Ankara 2003, Cilt 27, s. 504-505.

⁷⁸ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 204.

topladığına dair bir haber mevcuttur.⁷⁹ Hz. Peygamber daha sonra bölgeye vergi memuru tayin etmiştir.

Hz. Peygamber, Malik'e idarî sorumluluklarının yanı sıra askerî bazı yetki ve mesuliyetler vermiştir. Hz. Peygamber, Malik b. Avf'ı ilk olarak, İslâm'a karşı olumsuz tutumlarında direnen Sakîflilerle uğraşmakla görevlendirmiştir. Malik'in, Sakîflileri bir çeşit ablukaya maruz bırakarak, özellikle şehirden çıkarılan her türlü mala el koyduğu kaydedilir. Çok geçmeden Sakîflilerin Hz. Peygamber'e gelerek boyun eğmelerinde Malik'in küçümsenemeyecek bir etkisi söz konusudur.⁸⁰

1. 6. 5. Uman

Uman bölgesinde yerleşik Yahudi ve Mecusilerden söz edilmektedir. Bu dönemde burada devam eden soya dayalı bir hükümdarlık sisteminin hâkim olduğu görülmektedir. Uman'da babalarının yerine geçen ve yönetimi sürdüren iki kardeşin varlığı söz konusudur. Uman'ın İslâm'la tanışması da Hz. Peygamber'in 7/628⁸¹ veya 8/629 yılında⁸² Uman'ın kardeş hükümdarları Ceyfer ve Abd'a bir davet mektubu göndermesiyle başlamıştır. Ceyfer ve Abd, Hz. Peygamber'in davetini aralarında bir süre müzakere etmişler ve sonuçta İslâm'ı kabul etmişlerdir.

Hz. Peygamber bölgenin düzenine dokunmamış ancak Ceyfer ve Abd'ın yanına İslâm devletini temsilen bir vali göndererek Uman yönetiminde söz sahibi olmasını uygun bulmuştur. Uman hükümdarlarının Müslüman olmasından etkilenerek İslâm'ı kabul eden bir kesimden bahsedilse de bazı mensupların kendi dinlerinde kalmak istedikleri kaydedilmiştir. Dolayısıyla bölgede Müslüman ve gayrimüslim halkın yönetilmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber'in gönderdiği valinin daha çok Müslüman kesimle alakadar olduğu, gayrimüslim tebaanın idaresinin Ceyfer ve Abd tarafından yürütüldüğü tahmin edilmektedir.⁸³

⁷⁹ Sıddıqui, s. 500.

⁸⁰ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 204; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 422.

⁸¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 544.

⁸² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Cilt 2, s. 216; Mustafa L. Bilge, "Uman", *DİA*, Ankara 2012, Cilt 42, s. 140-144.

⁸³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 344.

Kaynakların kaydettiğine göre Hz. Peygamber'in bölgeye gönderdiği Müslüman vali 8/629 yılında⁸⁴ İslâm'ı kabul eden Amr b. Âs'tır.⁸⁵ Hz. Peygamber Amr'a, halkın Müslüman olması halinde yükleneceği sorumlulukları, Amr Medine'den ayrılmadan bildirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in eş zamanlı olarak Rum, Fars, Habeş, Uman ve İskenderiye'ye gönderdiği elçilerden sadece Amr bu denli geniş salâhiyet ve mesuliyetlerle görevlendirilmiştir.⁸⁶

Uman halkının vergi idaresi tamamen Amr'a bırakılmış, bunun dışında Amr, halkın anlaşmazlığa düştükleri mevzuları götürecekleri bir merci olmuştur.⁸⁷ Atanmasından önce, Hz. Peygamber meydana gelen bir anlaşmazlık üzerine Amr'dan meseleyi huzurunda çözmesini istemiş ve bu konuda çekingen davranan Amr'ı bizzat teşvik etmiştir.⁸⁸ Hz. Peygamber vefat ettiğinde Amr, görevi devam eden valiler arasındadır.⁸⁹ Uman'daki vilayeti esnasında Hz. Peygamber'in bürokratu olarak gösterdiği başarı aynı zamanda, Amr'ın uzun yıllar devam edecek olan yönetim kariyerinin ilk adımları olmuş ve bürokraside daima etkin olmasına olanak sağlamıştır.⁹⁰

Bölgedeki Müslümanların eğitimi için ise müstakil bir görevlendirme yapılmış, Uman halkına İslâm'ı öğretme sorumluluğu verilen görevli Ebu Zeyd olmuştur.⁹¹ Belâzuri, Ebu Zeyd'in vazifelerini, halka namaz kıldırmak, İslâmiyet'i anlatmak ve Kur'ân-ı Kerîm ve sünneti öğretmek şeklinde özetlemiştir.⁹² Tebliğ faaliyetlerinin Amr'ın mesuliyetleri dâhilinde olduğuna⁹³ ve eğitim faaliyetlerini yürütmek üzere Âlâ b. Hadramî'nin (ö. 21/642) gönderildiğine⁹⁴ dair haberlerin de mevcut olduğunu burada ifade etmek gerekir. Köksal'ın kaydettiği bir rivayete göre ise Ebu Zeyd, Hz. Peygamber'in vefatından önce Uman'dan ayrılarak Medine'ye dönmüş⁹⁵ ve Hz.

⁸⁴ Vâkıdî, Cilt 1, s. 302.

⁸⁵ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 66, 67; Belâzurî, *Ensabu'l-Eşraf*, Cilt 1, s. 230; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 856; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 367; İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, Mısır: Dâru'l Maârif, 1900, Cilt 1, s. 24 (eş-Şâmîle); Danişman, Cilt 2, s.20.

⁸⁶ Adem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001, s. 69, 70.

⁸⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 344; Köksal, Cilt 15, s. 527, 528.

⁸⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 768.

⁸⁹ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 66, 67; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 856; İbn Hacer, Cilt 4, s. 651.

⁹⁰ Apak, s. 72.

⁹¹ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 471.

⁹² Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 89, 90.

⁹³ Ahmet Önkâl, "Amr b. Âs", *DİA*, Ankara 1991, Cilt 3, s. 79-81.

⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kubra*, Cilt 1, s. 351 (eş-Şâmîle).

⁹⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, y.y 2013, s. 89, 90.

Peygamber onun yerine Uman halkının eğitimini üstlenmek üzere Âlâ'yı göndermiştir.⁹⁶

1. 6. 6. Tâif

9/630 yılında Tâif şehrinin sakinleri olan Sakîf kabilesinden bir heyet, bir takım müzakerelerden sonra Müslüman olmayı kabul etmişler ve toprakları İslâm devletine ilhak olunmuştur.⁹⁷

Hz. Peygamber Sakîflilere istekleri doğrultusunda bir belge yazdırmış⁹⁸ ve İslâm hükümlerine aykırı olmayan taleplerini yerine getirmekte bir sakınca görmemiştir. Sakîflilerle yapılan anlaşmanın maddelerinden birine göre her kabile başkanlarını kendi kabilesinden seçecektir. Ahlaflılar kendi başkanlarını, Benî Malikler de kendi başkanlarını seçme hakkına sahiptir. Böyle bir maddenin varlığı söz konusu ise de Hamidullah'ın ifade ettiğine göre Hz. Peygamber, irade ederse başka bir vali göndermesine engel teşkil edecek bir durum söz konusu değildir.⁹⁹ Yine de Hz. Peygamber'in gönderdiği valiyi, Sakîflilerden seçtiği görülmektedir.

Heyet mensuplarından Osman b. Ebu'l-Âs isimli bir genç, İslâm'ın inanç ve ibadet esaslarını kavrama konusunda üstün bir çaba sarf etmiş, Kur'ân-ı Kerîm'e olan ilgisiyle de dikkat çekmiştir. Hatta heyetin Medine'de misafir oldukları süre içinde Osman'ın birkaç sure ezberlediği kaydedilir. Osman'ın İslâm ilkelerini anlamada ve Kur'ân-ı Kerîm tahsilindeki bu azmi ona genç yaşına rağmen Tâif valiliğini getirmiştir.¹⁰⁰

Bazı kaynaklar Huzeyfe b. Yeman'ın (ö. 36/656) Tâif yakınlarında Dâba'nın idaresini yürüttüğünü¹⁰¹, Malik b. Avf en-Nasrî'nin ise Tâif çevresindeki bâdiyeleri yöneterek Osman'a yardımcı olduğunu kaydetmişlerdir.¹⁰²

⁹⁶ Köksal, Cilt 15, s. 533.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt 2, s. 262.

⁹⁸ Köksal, Cilt 16, s. 307-309.

⁹⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 421.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, Cilt 4, s. 457; Belâzurî, *Fütûh*, s. 66; İbn Hazm, Cilt 1, s. 24; İbn Abdilberr, Cilt 1, s. 318; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, Cilt 1, s. 747; İbn Hacer, Cilt 4, s. 451; Kettânî, Cilt 1, s. 401; Sıddîqui, s. 248.

¹⁰¹ Sıddîqui, s. 249.

¹⁰² Asri Çubukçu, "Osman b. Ebü'l-Âs", *DİA*, Cilt 33, s. 464.

Hız. Peygamber Osman'ı Tâif'e uğurlamadan önce ona bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Kaynaklara göre Hız. Peygamber Osman'a; cemaatinin içinde yaşlı, çocuk, zayıf ve ihtiyaç sahibi kimselerin bulunabileceğini, bu yüzden insanları en zayıflarına göre değerlendirmeye tabi tutarak namazında orta bir yol izlemesini ve okuduğu ezan için ücret talep etmeyecek bir müezzin görevlendirmesini söylemiştir.¹⁰³ Osman'la beraber Lât adlı putu ortadan kaldırmak üzere özel görevliler gönderilmiştir.¹⁰⁴ Merkeze bağlı olarak yürütülen eğitim faaliyetlerinin bir ayağı olarak Tâiflilere İslâm'ı öğretmek için Medine'den muallimler de gönderilmiştir.¹⁰⁵ Osman b. Ebu'l-Âs uzun bir müddet Tâif idaresini yürütmüş, Hız. Ömer (ö. 23/644) onu başka bir valiliğe atamak üzere çağırınca kadar görevinde kalmıştır.

1. 6. 7. Yemen

Hız. Peygamber, İran kırsasına bir davet mektubu göndermiş ve Kisra, Yemen valisi Bâzân'a mektubun sahibini araştırması talimatını vermiştir. Böylece Bâzân, İslâm dinî ve tebliğcisi hakkında tahkikata girişmiş ve bunun neticesinde Müslüman olmaya karar vermiştir.¹⁰⁶

Hız. Peygamber İslâm devletine bağlılığını bildiren Bâzân'ın idaresini sürdürmesine karar vermiş, İranlıların son Yemen valisi Bâzân, İslâm devletinin ilk acem valisi olmasının yanında Yemen'de İslâm devletini temsil eden ilk yönetici olmuştur.¹⁰⁷ Bâzân'ın etkili bir yönetici olduğu görülmektedir. Onun Müslüman olmasıyla Ebnâlar ve San'a halkı İslâm'ı kabul etmiştir. Böylece yabancı kuvvetlerin Yemen üzerindeki hâkimiyetleri resmen son bulmuştur.¹⁰⁸ Hız. Peygamber Yemen idaresinin tamamını Bâzân'a tevdi etmiştir.¹⁰⁹ Aslında halk arasında İslâm tam olarak yayılmadığından bölgede İslâm devletinin hâkimiyetinin tam anlamıyla tesis edilemediği görülmektedir. Nitekim 10/631 yılında, mülki idare daha sağlam temellere oturtulmuştur.¹¹⁰ Bu yüzden Bâzân'ın önceliği tebliğ faaliyetleri olmalıdır. Ancak

¹⁰³ İbn Hişâm, Cilt 4, s. 458; İbn Kesîr, Cilt 5, s. 111.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, Cilt 5, s. 110; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt1, s. 421.

¹⁰⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 421.

¹⁰⁶ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 333; Nadir Özkuyumcu, "Asr-ı Saadette Hristiyanlarla İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Beyan Yayınları, İstanbul 1994, Cilt 2, s. 490.

¹⁰⁷ Kettânî, Cilt 1, s. 399; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3 s. 333; Danişman, Cilt 2, s. 219-220.

¹⁰⁸ Cengiz Tomar, "Yemen", *DİA*, Ankara 2013, Cilt 43, s. 401-406.

¹⁰⁹ Kettânî, Cilt 1, s.398.

¹¹⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 231.

Bâzân'ın valiliği uzun sürmemiş ve ayrıldığı İran idaresi tarafından öldürülmüştür. Bâzân'ın 7/628 yılında İslâm'ı kabul ettiği, ancak 8/629 yılında Müslüman olduğunu ilan ettiği¹¹¹ ve 10/631 yılında öldürüldüğü kaydedilmiştir.¹¹² Kaynaklara göre onun yönetimi boyunca Yemen'de barış ve düzen hâkim olmuştur.¹¹³

Hz. Peygamber, Yemen idaresini San'a merkezli olarak tek elden yürüten Bâzân'ın vefatından sonra bölgenin idaresini birçok yöneticiye tevdi etmiştir. Bâzân vefat ettiğinde, primogenitür¹¹⁴ kuralına mutabık olarak, yerine en büyük oğlu Şehr geçmiştir. Durumu Hz. Peygamber'e rapor edince, Hz. Peygamber, Şehr'e, yeni atamalar yapılıncaya kadar idareyi kontrol altında tutmasını söylemiştir.¹¹⁵ Kaynaklar bu hususta muhtelif rivayetler ihtiva etmektedirler. Köksal'a göre Hz. Peygamber Yemen idaresini üç merkez üzerinden yürütmüştür. Bu merkezler en büyük vilayet olan Cened, orta vilayet San'a ve en küçük vilayet olan Hadramevt'tir.¹¹⁶

Hz. Peygamber bölgenin çeşitli nahiyelerine birçok isim tayin etmiştir. Bu tayinler bazen idarî, bazen malî, bazen de her ikisini aynı bünyede barındıran vazifeler şeklinde gerçekleşmiştir. Bölgenin İslâm devletine bağlanması birçok açıdan olduğu gibi malî anlamda da İslâm devletine katkıda bulunacaktır. Müslüman olan kesimin yanında Yemen'de meskûn Yahudi, Hristiyan ve Mecusi kesimlerin her birinden tahsil edilecek zekât ve sadaka vergileri söz konudur.¹¹⁷ Bölgenin madenlerinden de vergi alındığına dair haberler mevcuttur.¹¹⁸ Bu yüzden bölgenin karmaşık yapısı göz önünde bulundurularak Hz. Ali¹¹⁹, Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ ve Amr b. Hazm gibi İslâm şeriatını iyi bilen liyakatli sahâbeler, Yemen'de idarî, kazaî, malî ve eğitime dair faaliyetleri yürütmüşlerdir.

1. 6. 8. Cened

¹¹¹ Özkuyumcu, Cilt 2, s.490.

¹¹² Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 533-534.

¹¹³ Sıddıqui, s. 253.

¹¹⁴ Hükümdarın büyük oğlunun tevarüs hakkına sahip olduğu hanedan sistemi.

¹¹⁵ Sıddıqui, s. 253.

¹¹⁶ Köksal, Cilt 17, s. 36.

¹¹⁷ Belâzurî, *Fütûh*, s. 80

¹¹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 807.

¹¹⁹ İbn Sa'd, Resulullah'ın Hz. Ali'yi Yemen'de kadılık yapmak üzere gönderdiğine dair bir rivayete yer vermiştir. Bkz. İbn Sa'd, Cilt 2, s. 341.

Cened, Hz. Peygamber'in Yemen'de vali tayin ettiği en mühim bölgelerden biridir. Hz. Peygamber, Bâzân'ın vefatından sonra Yemen idaresini bölerek birçok valiye tevdi etmiştir. Resulullah, ayrıca gönderdiği valilerden birine, diğer eyalet valilerini de yönetme salahiyetini vererek bölgenin en yetkili ismi, Cened'i ise onun idare merkezi olarak belirlemiştir. Benî Tucib heyetinin, Yemen'in bazı önemli isimlerinin Müslüman olduklarını haber vermeleri üzerine Hz. Peygamber'in idarecilerden teşekkür eden heyeti yolladığı da kaydedilmiştir.¹²⁰

Kaynakların ittifakla rivayet ettiklerine göre Cened bölgesine gönderilen isim, Muâz b. Cebel'dir. Diyarbekrî (ö. 990/1582), atamanın tarihini 10/631 yılında Tebuk seferinden sonra¹²¹ olarak belirlemiştir ki bu, Bâzân'ın vefatından sonra gönderildikleri rivayetiyle mutabıktır. Yine Muâz'ın 8/629¹²² veya 9/630 yılında¹²³ gönderildiğine dair haberler mevcuttur.

Hz. Peygamber, Medine'de bir gün ashabına namaz kıldırdıktan sonra yüzünü onlara dönerek, içlerinden birini Yemen'e göndermek istediğini ve bu işe kimin talip olduğunu iki defa sual etmiştir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, sırayla kalkarak gitmek istediklerini beyan etmişlerse de Hz. Peygamber sükût etmiştir. Üçüncü defa sorduğunda Muâz b. Cebel ayağa kalkmış ve Hz. Peygamber onu göndermeyi uygun görmüştür.¹²⁴ Muâz'ın gönderilmesinde bazı kişisel sebeplerin de rol oynadığı görülmektedir. Muâz b. Cebel, yüklü bir borcun altına girmiş ve ödeyemediği borçların vadesini uzatmak üzere alacaklılarla bizzat Hz. Peygamber görüşmüştür. Ancak sonuç alınamayınca Muâz, Resulullah'ın emriyle tüm varlığını elden çıkararak borçlarını ödemiştir.¹²⁵ Muâz'ın bineğinde olduğu halde Hz. Peygamber'in onun yanında yürüyerek ashabından bazı kimselerle beraber Yemen'e uğurladığı ve bu uğurlama esnasında Hz. Peygamber'in Muâz'a, bir daha kendisini göremeyeceği şeklinde imalarda bulunduğu, bu yüzden Muâz'ın ayrılırken ağladığı rivayet edilmiştir.¹²⁶

¹²⁰ Tomar, "Yemen", Cilt 43, s. 401-406.

¹²¹ Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, Beyrut: Müessesetu Şa'bân, ty, Cilt 2, s. 142; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, çev. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul 2006, s. 220.

¹²² Zeynü'd-dîn Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Kâmil Miras, 7. Baskı, Yedigün Matbaası, Ankara 1984, Cilt 5, s. 13.

¹²³ M. Yaşar Kandemir, "Muaz b. Cebel", *DİA*, Ankara 2005, Cilt 30, s. 338-339.

¹²⁴ Diyarbekrî, Cilt 2, s. 142.

¹²⁵ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 652.

¹²⁶ İbnü'l-Cevzî, s. 220; Diyarbekrî, Cilt 2, s. 142, 143.

Bu esnada Muâz b. Cebel henüz 20 yaşlarındadır. Yine Muâz'ın total olduğu¹²⁷ ve Hz. Peygamber'in engelli kesimi, görevlerini icra etmelerine mani olmayacak kademelerde istihdam ettiğinin güzel bir örneği olduğu kaydedilmiştir.¹²⁸ Ayrıca Muâz'ın güzel yüzlü ve etkili bir konuşmacı olduğu rivayet edilir. Muâz'ın gönderilmesiyle alakalı Yemenlilere hitaben yazılan bir mektubunda Hz. Peygamber, Muâz'ın dindarlığına ve ilmine dikkat çekmiştir.¹²⁹

Resulullah Muâz'a birçok talimat vermiş ve kendisini göndermeden önce bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Hz. Peygamber Muâz'a, ehli kitap olan bir topluluğa gideceğini¹³⁰ ve onları evvela Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun elçisi olduğuna iman etmeye davet etmesini söylemiştir. Eğer itaat ederlerse Allah'ın farz kıldığı beş vakit namazı öğretmesini, bunu da kabul ederlerse Allah'ın, zenginlerinden alınıp fakirlerine döndürülen sadakayı farz kıldığını haber vermesini istemiştir. Bundan sonra Resulullah Muâz'a, vergi muhataplarının mallarının en iyilerini almamasını tembihlemiştir. Yine Hz. Peygamber mazlumla Allah arasında bir perdenin olmadığını söyleyerek mazlumun ahını almamaya özen göstermesini tavsiye etmiştir.¹³¹

Muâz, hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in âmilleri içinde en çok yankı uyandıran ve dikkatleri celp eden idareci olmuştur. Kaynaklar, Muâz'ın Yemen idaresine atanması, idaresinin ihtiva ettiği salâhiyetler ve görevindeki muvaffakiyetleri rivayet etmişlerdir. Nitekim Muâz, sadece Yemen'in en yetkili ismi olmakla kalmamış, aynı zamanda Hz. Peygamber'in sorumluluklarını en geniş tuttuğu vali olmuştur. Daha önce birçok valiye Hz. Peygamber'in birden fazla görev verdiği, âmillerin idareyi ve kazayı bir arada yürüterek aynı zamanda eğitim faaliyetlerini icra ettikleri, vergi idaresini üstlendikleri ve namazlarda imamlık da dâhil olmak üzere dinî, idarî ve malî birçok vazifeyi aynı anda icra ettikleri vakidir. Ancak tüm bu vazifelerin yanında, Yemen gibi geniş bir mıntıkaya gönderilen birçok idarecinin kendisine bağlanarak onların en yetkilisi olma sıfatıyla üst düzey bir yönetici olması, Muâz'ı diğerlerinden ayırmaktadır. Muâz, Hz. Peygamber'in hükümlerine itimat ettiği ve kendi içtihadını yapmasına müsaade ettiği bir sahâbedir. Dolayısıyla Muâz'ın uygulamaları birçok cihetten kaynak teşkil etmiş ve

¹²⁷ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 652.

¹²⁸ Bünyamin Erul, *Siret Tedkikleri*, 1. Baskı, Otto Yayınları, Ankara 2013, s. 153.

¹²⁹ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 652; İbn Hacer, Cilt 6, s. 137.

¹³⁰ İbn Hişâm, Cilt 2, s. 497.

¹³¹ Diyarbekrî, Cilt 2, s. 143; Köksal, Cilt 17, s. 38.

özellikle hukuk ilminde onun birçok tatbikatı esas alınmıştır. Örneğin Muâz, Yemen’de deve ve öküzlerin çalıştırılanlarından zekât almamış ve bu uygulama esas alınarak, işte çalışan hayvanlardan zekât alınmayacağına dair fikhî bir prensip oluşturulmuştur.¹³²

Hz. Peygamber’in Muâz’ı Yemen’e gönderdiğini nakleden kaynaklar, onun vazifesinin karakteri hakkında; câbi (vergi tahsildarı), amir, kadı, âmil gibi muhtelif tabirler kullanmışlardır.¹³³ Nitekim Muâz, bu işlerin tamamına ek olarak halkın eğitim öğretim faaliyetlerini icra etmiş ve en çok meşgul olduğu işlerden biri halka İslâm şeriatını ve esaslarını öğretmek olmuştur. Muâz, kaynaklarda yer aldığına göre Cened’de ikamet etmiştir.¹³⁴ Ancak bütün bölgeyi sürekli gezerek özellikle eğitim ve öğretime dair çalışmaları bir çeşit denetime tabi tuttuğu görülmektedir. Hatta Hamidullah’a göre o, bir eğitim müfettişi hüviyetine bürünmüş bir kazadan diğerine, bir eyaletten diğerine yapılan eğitim faaliyetlerini denetlemek üzere seyahat etmiştir.¹³⁵ Yine Hamidullah’a göre Yemen’e gönderilen Amr b. Hazm genel vali olmuş, Muâz ise gezici bir öğretmen olarak içlerinde dolanıp durmuştur.¹³⁶

Sıddıqui, Muâz’ın gezici öğretmen olduğuna dair görüşü klasik ve çağdaş birçok müellifin düştüğü bir yanlışlık olarak telakki etmiştir. Birçok kaynağa göre Muâz’ın sıfatları, öğretmen, kadı ve vergi tahsildarından başka bir şey değildir. Sıddıqui, tüm parçalar bir araya getirildiğinde Muâz’ın, gücünü ve otoritesini, güney bölgesinin tamamındaki tüm merkezî ve mahallî yöneticiler üzerinde sarf eden bir tür genel vali olduğunu tespit etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber Zür’a b. Zû Yezen’e gönderdiği bir mektupta bazı talimatlara yer vermiş ve gönderdiği idare heyetinden söz ederek elçilerine saygı ve bağlılık göstermelerini istemiş ve bu heyetin liderinin Muâz b. Cebel olduğunu açıkça beyan etmiştir. Böylece Sıddıqui, Muâz’ın Yemen’in işleriyle alakalı bütün yetkilere sahip Yemen genel valisi olduğu kanısına varmıştır.¹³⁷ Muâz’ın vali olarak gönderildiğine dair birçok rivayet mevcuttur.¹³⁸

¹³² Ebu Yusuf, s. 134.

¹³³ Sıddıqui, s. 274.

¹³⁴ Sıddıqui, s. 135.

¹³⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 640.

¹³⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 760.

¹³⁷ Sıddıqui, s. 254.

¹³⁸ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Cilt 1, s. 230; Kettânî, Cilt 1, s. 404; Özkuyumcu, Cilt 2, s.490; Danişman, Cilt 2, s. 220.

Hız. Peygamber'in Muâz'a tevdi ettiği diğer bir vazife ise kaza, yani yargının yürütülmesidir.¹³⁹ Hız. Peygamber'in Muâz'ı Yemen'e uğurladığı meşhur rivayete göre, Resulullah, Muâz'a gönderilmesinin öncesinde bazı sorular yönelmiş ve onun kaza işine muktedir olup olmadığını kısa bir sınavla yoklamıştır. Buna göre Hız. Peygamber, karşılaştığı kazaî durumlarda neye göre hükmedeceğini sorunca Muâz, "Allah'ın kitabına göre" şeklinde bir yanıt vermiştir. Hız. Peygamber, aradığı hükmü Kur'ân-ı Kerim'de bulamaması durumunda neye göre hükmedeceğini sorunca, Muaz, "Resulullah'ın sünnetine göre" demiştir. Hız. Peygamber bu defa sünnette de aradığı hükme dair bir ipucu bulmazsa nasıl bir yol izleyeceğini sormuş ve Muâz, Kur'ân-ı Kerim ve Sünnetin ışığında içtihat ederek kararı hükme bağlayacağını beyan etmiştir. Hız. Peygamber "Resulullah'ın elçisine Resulullah'ı hoşnut edecek cevaplar verdiren Allah'a hamdolsun" buyurarak memnuniyetini dile getirmiştir.¹⁴⁰ Böylece Resulullah Muâz'ın yargı işindeki kabiliyet ve vukufundan emin olmuş ve görevi alacak liyakatte olduğunu saptamıştır. İfade edilen bu prensip çağları aşarak tüm zamanlarda, âlim ve hukukçuların karşılaşacakları meseleleri çözmeye izleyecekleri yolu çizmiştir.¹⁴¹

Yemen'de Esved el-Ansî'nin peygamberlik iddiasında bulunarak bölgenin zafiyetlerini kullanıp hızla ilerlediği sıralarda, Muâz'ın, bütün sadık insanları kendi etrafında toplamayı başardığı ve Medine'den gelen talimatlara göre hareket ederek, merkezî hükümetin vekilliğini tam anlamıyla yerine getirdiği kaydedilmiştir.¹⁴² İsyandan ötürü görev yerlerinden ayrılan valiler ve memurlar, Esved el-Ansî (ö. 11/632) öldürülerek asayiş sağlandıktan sonra görev yerlerine dönmüşler ve Muâz'ın emirliği altında yeniden birleştiklerini Hız. Peygamber'e haber veren bir mektup göndermişlerdir. Ancak Hız. Peygamber, o gecenin sabahında vefat etmiş ve mektuba cevap veren, halife Hız. Ebu Bekir olmuştur.¹⁴³

1. 6. 9. Necran

Hız. Peygamber dinlerinde kalarak Müslümanlara siyasî bağlılığı kabul eden Necranlılara İslâm devletini temsilen bir vali göndermeyi uygun bulmuştur.

¹³⁹ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 439; Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 533-534.

¹⁴⁰ İbn Abdilberr, Cilt 1, s. 439; Diyarbekrî, Cilt 2, s. 143; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 748; Köksal, Cilt 17, s. 36, 37; Kandemir, "Muaz b. Cebel", Cilt 30, s. 338-339.

¹⁴¹ Sıddıqui, s. 358.

¹⁴² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1, s. 348.

¹⁴³ Hamidullah, *el-Vesâiku 's-Siyâsiyye*, s. 377 (No: 278-279).

Kaynaklarda Necran idaresinde zikredilen iki isimden biri Ebu Ubeyde b. Cerrâh'tır (ö. 18/639). Ebu Ubeyde'nin Necran halkının, kendilerine İslâm'ı öğretecek¹⁴⁴ cizyeyi tahsil etmek ve kendi aralarında meydana gelecek finansal ihtilafları çözecek emin bir sahâbe talep etmeleri üzerine gönderildiği kaydedilir.¹⁴⁵ Necranlıların yargı bağımsızlıkları Hz. Peygamber'in kendilerine sağladığı güvenceler arasında olmasına rağmen böyle bir talepte bulunmaları İslâm devletine olan güvenlerine işaret etmektedir. Ebu Ubeyd'in vazifesi daha çok malî yükümlülükler içerse de yönetim karakterli olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, "Her ümmetin bir emini vardır. Benim ümmetimin emini Ebu Ubeyde'dir."¹⁴⁶ ifadesiyle onun Necran'ın ihtiyaç duyduğu isim olduğuna karar vermiştir. Böylece bölgeye gönderilen Ebu Ubeyde, bir süre Necran'da kalarak vazifesini ifa etmiştir.

Ebu Ubeyde'nin bölgede daha çok vergi toplamakla ve dini öğretmekle alakadar olduğu, bunların sıra daha çok finansal olmak üzere anlaşmazlıkları çözme yetkisini havi bir çeşit yargı idaresini yürüttüğü kaydedilmiştir. Hz. Peygamber, anlaşmazlıkları çözme hususunda Ebu Ubeyde'ye, "Aralarında adaletle hükmet."¹⁴⁷ şeklinde bir öğüt ve talimat vermiştir. Sıddıqui'nin kaydettiğine göre İbn İshak bu görevi "devlet idaresi" şeklinde isimlendirirken, İbn Haldun "bölgenin hamil valisi" olarak telakki etmiştir. Yine İbn Sa'd, Ebu Ubeyde'ye ait, kaşında "el-Humus Lillah (Beşte biri Allah'a aittir)" ibaresi yazılı¹⁴⁸ bir yüzükten söz eder ki Sıddıqui bu yüzüğü Ebu Ubeyde'nin valiliğinin mührü olarak telakki etmiştir.¹⁴⁹ Mühür taşıma Hz. Peygamber'in âmilleri arasında yaygın bir uygulama olmayıp nadir rastlanan bir durumdur.

Bazı kaynakların rivayetlerine göre ise bölgeye tayin edilen vali Amr b. Hazm'dır.¹⁵⁰ Sahih kabul edilen pek çok kaynak bu rivayete yer vermiştir. Ancak daha önce İslâm'ı kabul eden Belhârislilerin idaresini yürütmek üzere Amr b. Hazm'ın gönderildiğine dair rivayetler mevcuttur. İbn Sa'd'ın kaydettiği bir rivayet ise meseleyi aydınlatacak mahiyettedir. Buna göre Amr, Necran ile Haris oğullarının vilayetlerine tayin edilmiştir. Haris oğullarının oturdukları bölgenin Necran toprakları dâhilindedir.

¹⁴⁴ İbn Hacer, Cilt 3, s. 587.

¹⁴⁵ Diyarbekrî, Cilt 2, s. 146; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 766.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 56; İbnü'l-Esîr; İbn Hacer, Cilt 3, s. 586.

¹⁴⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 768.

¹⁴⁸ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 480.

¹⁴⁹ Sıddıqui, s. 252.

¹⁵⁰ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Cilt 1, s. 230; Kettânî, Cilt 1, s. 401, 402; Danışman, Cilt 2, s. 220.

Yine İbn Sa'd ve birçok müellif Hz. Peygamber'in Amr'ı Necran'a gönderirken kendisine verdiği meşhur bir belgeden söz etmişlerdir. Bu belgede malî yükümlülükler tafsilatlı bir şekilde zikredilirken günlük hayatta yerine getirilecek ibadetlere dahi yer verilmiştir. Demek ki Müslüman olan bir kesim söz konusudur. Necranlıların dinlerinde kaldıkları ve cizye vergisine tabi tutuldukları göz önüne alındığında, söz konusu Müslüman kesimi Haris oğullarının teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Sıddıqui, Necran'a önce Ebu Ubeyde'nin gönderildiğini, ancak daha sonra atama değişikliğine gidilerek Amr'ın Ebu Ubeyde'nin yerine gönderildiğini tespit etmiştir.¹⁵¹

Amr'a verilen, ferâiz, sünen, sadaka ve diyetleri¹⁵² ihtiva eden belge ise ilim erbabı arasında meşhur¹⁵³ bir belge olup pek çok hükmün istinbat edildiği bir referans mahiyetindedir. Bu belge tafsilatlı bir zekât tarifesi olmasının yanında valinin sosyal ve dinî hayatı düzenlemesinde esas alması gereken bir kurallar silsilesidir. Hz. Peygamber Amr'a hitaben yazdırdığı bu belgede, Amr'a hakta yumuşak, haksızlıkta sert bir tutum takınmasını, öğretim faaliyetlerini icra ederken anlayışlı davranması gerektiğini tembihlemiştir. Yine gönderildiği bölgede adaletle hükmetmesini, insanlara hak ve borçlarını bildirmesini, dinî yükümlülüklerini kavramaları hususunda hassas bir tavır takınarak halkı uyarmasını ve müjdelemesini emretmiştir. Hz. Peygamber ayrıca Amr'ın insanlar arasında bir tahrik olduğunda kabile ve aşiretlere çağırmayı yasaklamasını, böylelikle davaların tek olan Allah adına olmasını, aksi takdirde gerekirse kılıçla kesilmeleri yoluyla bunu temin edinceye kadar çalışmasını buyurmuştur. Göze çarpan bu birkaç maddenin dışında Amr, günlük ibadetler hakkında bilgilendirilerek, halkın dinî ve sosyal hayatlarının işleyişine nezaret etmekle sorumlu tutulmuştur.¹⁵⁴

2. MALÎ İDARENİN KADEMELERİNDE ÂMİLLİK

Hz. Peygamber, İslâm'ın girdiği veya siyasî bağlılığını bildiren bütün bölgelere vergi memurları göndermiştir. Merkeze bağlılığın bir göstergesi olarak toplanan vergilerin bir kısmı, âmiller tarafından Medine'ye ulaştırılmıştır. Medine halkı vergilerini bizzat Hz. Peygamber'e takdim edebilmişse de Medine'de bulunan halkın

¹⁵¹ Sıddıqui, s. 252.

¹⁵² İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 845.

¹⁵³ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 333, 334.

¹⁵⁴ İbn Hişâm, Cilt 4, s. 502; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 333; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 224, 228 (No: 105, 106 a/b); Köksal, Cilt 17, s. 43.

vergilerini toplamak üzere bazı görevlendirmelerin de yapıldığı bilinmektedir. 3/325 yılından 11/632 yılına kadar Medine’de bulunan bahçelerin ürünlerini tahmin etmekle görevlendirilen Ferve b. Amr, Medine’de yapılan görevlendirmeler arasında zikredilebilir.¹⁵⁵

2. 1. İslâm Devletinin Gelir Kaynakları Ve İlgili Memurluklar

2. 1. 1. Müslüman Kaynaklı Gelirler: Zekât Ve Öşür

Sözlükte artma, arıtma ve bereket gibi anlamlara karşılık gelen zekât, istilahta, Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli bir payı ifade eder.¹⁵⁶ Mâverdi, sadakanın zekât, zekâtın da sadaka olduğunu; yani isim olarak ayrılışlar da mana olarak aynı şeye işaret eden iki kelime olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷ Zekât, Kur’ân-ı Kerîm’de tekil ve çoğul formlarıyla on üç yerde zikredilen sadakadan¹⁵⁸, temelde farz olan bir ibadeti ifade etmesi yönüyle ayrılır. Zekât, mükelleflerinin, muayyen şartları haiz mallarından tahsil edilerek, sadece Kur’ân-ı Kerîm’in belirlediği sekiz sınıfa sarf edilebilen bir devlet vergisidir.

Toprak mahsullerinden tahsil edilen zekâtı ifade etmek üzere de, sözlükte “onda bir” manasına karşılık gelen öşür terimi kullanılmıştır. En’âm suresinin 141. ayetinde, Müslümanlara hasat günü mahsullerinin haklarını vermelerini ihtiva eden emir, ziraî ürünlerdeki malî mükellefiyetleri ortaya koyan naslardan biri olarak telakki edilir.¹⁵⁹ Yine “Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak sizin için yerden çıkardıklarımızdan hayra harcayın.”¹⁶⁰ mealindeki ayette, “yerden çıkardıklarımızdan” ifadesi öşür vergisi, “kazandıklarınızdan” ifadesi ise ticaret mallarından tahsil edilecek zekât olarak yorumlanmıştır.¹⁶¹ Öşür, Müslüman halktan tahsil edilen bir vergidir ve Arap veya acem topraklarından halkları üzerinde Müslüman olan araziler sahiplerinin ve öşür arazileridir. Medine ve Yemen toprakları bu bağlamda değerlendirilebilir. Keza Arap

¹⁵⁵ Siddîquî, s. 512.

¹⁵⁶ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA*, Ankara 2013, Cilt 44, s. 97-207; Nihat Dalgın, “Zekât Hükümleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2003, s. 43.

¹⁵⁷ Mâverdi, s. 218.

¹⁵⁸ Bkz. Ali Duman, “Sadaka”, *DİA*, Ankara 2008, Cilt 35, s. 383-384.

¹⁵⁹ Mehmet Erkal, “Öşür”, *DİA*, Ankara 2007, Cilt 34, s. 97-100.

¹⁶⁰ Bakara, 2/267.

¹⁶¹ Serahsî, Cilt 3, s. 1.

putperestleri gibi kendilerinden cizye kabul edilmeyen kimselerin arazileri de öşür arazisidir.¹⁶²

İslâm'ın Medine safhası, zekât müessesesinin tekevvünün esas dönemidir ve yaygın kanaate göre zekât, 2/624 yılında farz olmuştur.¹⁶³ Kur'ân-ı Kerîm'in kırktan fazla ayetinde zekâtın verilmesine dair sarîh emirler bulunmaktadır.¹⁶⁴ Ancak bu tarihten itibaren Hz. Peygamber'in görevlendirmeler yaparak kurumun esaslarını belirlediğine dair izlere rastlanmaz. Birçok müessesede olduğu gibi, zekât müessesesi de tedricen teşekkül etmiştir. Zekâtın farz olduğu yıllardan, Hz. Peygamber'in zekât âmillerini gönderdiği zaman dilimine kadar zekât vergisi incelendiğinde, kalıcı görevlendirmelerin yapılmadığı ve zekâtın tahakkuk ettiği mükelleflerin, zekâtlarını bizzat götürerek Hz. Peygamber'e teslim ettikleri anlaşılmaktadır. Selmân-ı Fârisî'nin (ö. 35/656), hicretin erken dönemlerinde Hz. Peygamber'e sadakasını vermek istemesi, sadakaların erken dönemlerden itibaren merkezî bir otoriteye bağlandığına dair bir delil addedilmiştir.¹⁶⁵

Kaynaklar Hz. Peygamber'in zekât âmillerini göndermeye başladığı tarih hususunda ihtilaf etmiştir. Yaygın kanaate göre Hz. Peygamber, 9/631 yılında, Cîrâne umresinden Medine'ye dönmüş, Zilkâde ve Zilhicceyi geçirdikten sonra Muharrem hilalinin görünmesiyle beraber zekât âmillerini seçerek, İslâm'ın ulaştığı tüm bölgelere göndermiştir.¹⁶⁶ Ancak kaynaklarda bu tarihin 10/632¹⁶⁷ veya 11/633¹⁶⁸ yılı olduğuna dair rivayetler de mevcuttur. Hz. Peygamber'in ilk zekât âmili ataması yaptığı yıldan sonra, yeni bölgelerin katılması hasebiyle, kadroyu genişlettiği de görülmektedir.

Zekât memurlarının, vergi işlerinin haricinde vazifeler üstlendiğini de zikretmek gerekir. Büyük bir öneme sahip bulunan tebliğ faaliyetlerinin diğer devlet memurlarının olduğu gibi, zekât memurlarının da uhdesinde bir vazife olduğunu müşahade ederiz.

¹⁶² Ebu Yusuf, s. 122.

¹⁶³ Yusuf el-Karadâvî, *Fıkh 'uz-Zekât*, çev. İbrahim Sarımsı, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1984, Cilt 1, s. 80; DİA, "Muhammed (Hz. Peygamber Devri Kronolojisi)", *DİA*, Cilt 30, s. 479-481.

¹⁶⁴ Salih Tuğ, "İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü", *İslâm Medeniyeti*, Cilt 1, S. 1, 1967, s. 26.

¹⁶⁵ Salih Tuğ, "Zekâtın Yeniden Merkezîleştirilmesi", *İslâm Medeniyeti*, S. 28, 1973, s. 31.

¹⁶⁶ Vâkıdî, Cilt 3, s. 392; İbn Sa'd, Cilt 5, s. 63; Taberî, Cilt 2, s. 505; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 268.

¹⁶⁷ Taberî, Cilt 2, s. 204; Süleyman Ateş, *Kurân Ansiklopedisi*, Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul ty, Cilt 14, s. 492-493.

¹⁶⁸ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 166.

Gittikleri bölgelerde asayişî sağlamakla da yükümlü tutulabilen zekât memurlarının genellikle gönderildikleri bölgeye aşına olan yerlilerinden seçildiği anlaşılmaktadır.

Bahçe ve tarlalara ise, Hz. Peygamber, ürünü tahmin etmek üzere uzman tahminciler göndererek, ürünün yaklaşık miktarının tespit edilmesini isterdi. Devlet yetkilileri tarafından takdir edilmesinin yararı, mal sahibinin hainlik yapmasını önlemeğe yöneliktir.¹⁶⁹ Nihayet toplanarak bir araya getirilen zekât geliri, uygun sınıflara dağıtıldı ve Kur'ân-ı Kerîm'in emrettiği sekiz sınıfa, ihtiyaçları nispetinde adil bir dağıtım yapıldı. Zekât ve diğer vergiler genellikle yılda bir defa, topraktan alınan vergiler mahsul zamanlarında tahsil edilirdi.

Memurlar tahsil ettikleri vergileri bir araya getirerek bir süre muhafaza etmiş olmalıdır. Özellikle Medine'de, muhtelif bölgelerden gelen hayvan, kıyafet, nakit vb. cinsinden vergi ödemelerinin muhafaza edileceği bir mekânın mevcudiyeti kaçınılmazdır. Hz. Peygamber'in eline geçen ödemeleri, aktaracağı giderlere derhal ulaştırdığı ve özellikle sadaka mallarını uzun süre tutmaktan sakındığı bilinmektedir. Ancak malların hesaplanarak verilecekleri sınıfların belirlenmesi kısa da olsa vakit almaktadır. Bu süre zarfında Medine'de zekât hayvanlarının tutulduğu ağıllardan, nakit ve diğer cinsten malların muhafaza edildiği depolardan söz edilir. Hayvanların bakımıyla alakadar olan çobanlar ve hazineyi muhafaza eden muhafızlar da zikredilmiştir. Nakdî vergilerin bizzat Hz. Peygamber'in evinde muhafaza edildiği, ancak bu sürenin çok kısa bir zaman dilimi olduğu kaydedilmiştir. Yine Resulullah tarafından Mescid-i Nebevî'nin üst katında bulunan, Hizâne, Ğurfetu's-Sadaka veya Aliyye denen bir odanın belirlendiği ve merdivenle çıkılan bu odada gıda maddeleri ve silahların muhafaza edildiği bir mahzenin bulunduğu rivayet edilir. Hz. Peygamber'in H.7/628 yılında Hayber dönüşünde, mescidi genişletme çalışmaları esnasında yaptırdığı tahmin edilen odada, sadaka olarak toplanan gıdaların, dağıtımı gerçekleşene kadar tutulduğu görülmektedir. Yine muhtaç olanların faydalanmaları için, mescidin iki sütunu arasına gerilen ipe asılan hurmalar da hatırlanmalıdır. Bir defasında buraya adi hurma getirilmesi, Bakara suresinin 267. Ayetiyle kınanmıştır. Hz. Ali'den naklen rivayet edilen bir hadiste, "(Hz. Peygamber) beni sadaka odasına soktuğunda..." şeklinde ifadelerle tesadüf edilir. Hz. Bilal'in sadakaları bir depoda sakladığı ve Hz.

¹⁶⁹ Karadâvî, Cilt 1, s. 73.

Peygamber'in zaman zaman burayı teftiş ettiğine dair nakiller de, beytülmal olarak telakki edilen bir devlet hazinesinin varlığına açıkça işaret ettiği kabul edilmiştir.¹⁷⁰

Hz. Peygamber, nakit, gıda ve elbise gibi vergileri depolarda sakladığı gibi, zekât olarak tahsil edilen hayvanların da bakımını yaptırmıştır. Bu hayvanların diğerleriyle karışmaması için damgalandığı bilinmektedir. Hatta rivayetlere göre damgalama işini bizzat Hz. Peygamber'in yaptığı da olmuştur. Bunun dışında zekât mallarının ve ganimetlerin harcanacağı sınıflar, Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça zikredildiği için, bu fonların başka harcamalarda kullanılması, hukuken sakıncalıdır. Devlet gelirlerinden cizye, ganimet ve zekâtın aynı depoya koyulup koyulmadığına dair bir bilgi bulunmasa da, karıştırılmamaları amacıyla bazı tedbirlerin alındığı sanılmaktadır. Ebu Yusuf, ganimetlerin beşte birinin zekâtla aynı yere konulduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹ Hz. Ali, Yemen seriyesinde elde ettiği ganimetleri taksim ettikten sonra, beşte bir payının üzerine "Lillah (Allah'ındır)" şeklinde bir yazı yazmıştır.¹⁷² Bu ve benzeri haberler, bir takım belirleme usullerinin varlığını gösterir. Aynı depoda tutulsalar bile işaretlemeler ve bölmelerle vergiler türlerine göre bir çeşit sınıflandırma işlemine tabi tutulmuş olmalıdır.

Zekât idaresinin her aşamasının teftişe tabi tutulduğu ve Hz. Peygamber'in âmillerinden, topladıkları mallar, malların miktarları, sarf ettikleri yerler hakkında tafsilatlı açıklamalar istediği bilinmektedir. Memurların sözlü olarak kendilerini ifade ettikleri sabit olmakla beraber, topladıkları veya dağıttıkları zekât malları hakkında kayıt tutup tutmadıkları veya bu kayıtların hangi kıstaslara göre tutulduğu hakkında fazla bir malumat mevcut değildir. Öte yandan zekât mallarının muhafazası ve kayıt işiyle ilgilenen âmillerin, genellikle hükümet merkezinde kalanlardan müteşekkil olduğu ve merkeze girişi ve çıkışı yapılan zekât mallarının kayıt altına alındığı kaydedilmiştir. Buna göre merkezde kalan âmiller, Müslüman veya gayrimüslim halktan tahsil edilen vergilerin sarf işiyle de görevli olmuşlardır. Medine'de muayyen

¹⁷⁰ Heyet, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*, İSAV Yayınları, İstanbul 2008, s. 196, 197; Tuğ, "Zekâtın Yeniden Merkezileştirilmesi", s. 31.

¹⁷¹ Ebu Yusuf, s. 52.

¹⁷² Vâkîdî, Cilt 1, s. 454.

ihtiyaç sahipleri için dağıtılan aynî ve nakdî değerlerin muntazam senetlerle kaydedildiği ve bu kayıt belgelerine “Hatt” dendiği rivayet edilir.¹⁷³

Zekât memurlarını, merkezî ve mahallî memurlar olarak tasnif etmek de mümkündür. Bu durumda aralarındaki görev farkına dikkat çekilmiş olur. Mahallî memurlar, vergi muhataplarını tespit ederek onlarla iletişim kuran ve tahsilatı yapan memurlardır. Merkezî memurlar ise vergi muhataplarıyla karşılaşmadan mahallî memurlarla irtibat halinde olurlar. Topladıkları meblağı hesaplar ve teslim alırlar.¹⁷⁴

Vergi idaresine dair herhangi bir vazifeyi üstlenen bir zekât memuru, âmildir ve ücreti zekât fonundan ödenir. Öşür toplayan memurlar, kâtipler, zekâtın dağıtımını sağlayanlar, tahsildarlar, ürünleri ölçüp tartanlar, zekât müstahaklarını tespit edenler, çobanlar vb. zekât memurlarının tamamı bu bağlamda değerlendirilir. Peygamber devrinde, âmiller, vergi işinde üstlendikleri vazifeye özel isimler de alabilmiştir. Sığır vergisini tahsil eden memurlara “seis”, zekâtla alakalı kayda geçirilmesi gereken bilgileri yazanlara “kâtip”, malik ve lehtarları bir araya getirenlere “hâşir”, toplanan miktarı dağıtma işiyle görevli olanlara “kâsım”, zekât mallarını muhafaza edenlere “hâfız”, zekât mallarını ölçmek için görevlendirilenlere “keyyâl” ve hesaplarla ilgilenenlere “hâsip” denmiştir.¹⁷⁵ Âşir, ticaret mallarından zekât olarak alınacak vergiler için memleket dâhilinde icabına göre bir veya müteaddit yerde vücuda getirilen bir malî müessesenin baş memurudur. Nakitler ve ticari eşyalar kabilinden olan malların zekâtlarını hükümet memuru sıfatıyla cibayet ve tahsil eden memurlara “mussaddık”, kabilelerin arasında dolaşarak mevâşi denen hayvanların vergilerini tahsil edenlere “sâî”¹⁷⁶, hurma vb. maddelerin miktarını takdir eden memurlara “hâris”¹⁷⁷, lehtarlar hakkında bilgi verenlere “ârîf”¹⁷⁸ denmiştir. Hâzin, câbi ve emîn gibi başka kavramlar da zekât âmillerine verilen isimlerdendir.¹⁷⁹

Zekât veya daha genel anlamıyla vergi idaresinde çalışan âmiller, topladıkları zekâtın bir kısmında hak sahibidirler. Kur’ân-ı Kerîm, zekâtın sarf edileceği sekiz sınıf

¹⁷³ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 103.

¹⁷⁴ Sıddıqui, s. 313.

¹⁷⁵ Sıddıkî, s. 175.

¹⁷⁶ Bilmen, Cilt 4, s. 72-77.

¹⁷⁷ Vehbe Zuhaylî, “Zekât”, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 2. Baskı, çev. Ahmet Efe, Nurettin Yıldız vd, yy, Risale Yayınları, 1992, Cilt 3, s. 326, 327.

¹⁷⁸ Sıddıkî, s. 156.

¹⁷⁹ Erkal, “Zekât”, Cilt 44, s. 97-207.

belirlemiş ve zekâtın dağıtımını, ayette belirlenen sınıflar çerçevesinde gerçekleştirmiştir. “Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak, ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar (âmiller), kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁸⁰ mealindeki ayet, sarıh bir kural ortaya koymuştur. Burada sayılan sekiz sınıf ve kendilerine sarf edilecek zekât miktarları hakkında, fıkıh kitapları tafsilatlı malumat ve ihtilaflara yer vermiştir. Âmillerin, ayetin içinde zikredilmiş olması da, kendilerine zekât fonundan ödeme yapılmasına dair açık bir talimattır. Hz. Peygamber devrinde âmillerin aldıkları ücretler hakkında nadir olarak rivayetlere rastlandığı için bu konuda kesin bir hüküm vermek güçtür. Ancak âmiller için, çalıştıkları muhtelif işlere ve işlerinin yüküne göre ücret tahakkuk ettiğine dair bir çıkarım yapmak mümkündür.

Âmillerin sekiz sınıftan biri olması hasebiyle, paylarının toplam zekât malının sekizde biri olacağı şeklinde bir görüş mevcuttur.¹⁸¹ Başka bir görüşe göre ise zekât âmilleri, sorumlulukları nispetinde ücretlendirilir, ancak âmillere ödenen miktarın, zekât mallarının toplamının yarısını geçmemesi gerekir. Âmil gibi genel bir ifadenin kullanılması da, tüm devlet memurlarının bu fondan maaş almalarını meşru kılması olarak yorumlanabilmiştir. Ancak genel kabul gören şekliyle, bu pay, özellikle zekât gelirin tarh, tahsil, koruma, harcanma vb. işleri için istihdam edilen tüm memurların maaş ve emekliliklerini içine alır.¹⁸² Hz. Peygamber, zekât memurunun, zengin olsa bile, zekât fonuyla ücretlendirileceğine dair hadisleri rivayet edilmiştir. Bu durumda, zekât âmillerine ödenen miktar sadaka değil, emeklerinin karşılığı olarak verilen bir ücret olarak anlamak gerekir. Kişinin malının zekâtını merkeze kendisi ulaştırması durumunda, âmilin zekâttan alacağı payın düşmesi de, emeğinin karşılığı olduğuna dair görüşü destekler. Buna göre memurun zekât işinde herhangi bir vazifeyi ifa etmemesi veya buna gerek kalmaması durumunda ücret de tahakkuk etmez.¹⁸³

Verilen maaşa dair net rivayetler mevcut değilse de, bu hususta genel bir prensipten söz edilebilir. Buna göre memurların aldıkları maaş kendi yaşelerini ve

¹⁸⁰ Tevbe, 9/60.

¹⁸¹ Erkal, s. 207.

¹⁸² Vecdi Akyüz, *Zekât*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 528, 529.

¹⁸³ “Âmil”, *el-Mevsuatu'l-Fıkhiyye*, Kuveyt, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1993, s. 229.

yardımcılarının bakımlarını temin etmeğe kifayet eder.¹⁸⁴ Buradaki en önemli maksatlardan biri, âmilin fakirlik çekmemesi ve yaşadığı maddî sıkıntıların, onu, elinin altındaki zekât malından faydalanma arzusuna itmemesidir. Yüce Allah'ın, memurların paylarını zikretmiş olması, maaşlarının garantisi ve işlerini güzel yürütmelerinin teminatı olarak başka fondan veya başka yerden maaş almaya muhtaç olmamalarını sağlar.¹⁸⁵

Bazılarına göre zekât memurlarının tamamında erkek olma şartı aranır. Hiç kadın görevlinin çalıştırılmamış olması, erkeklik şartına mesnet olarak ileri sürülmüştür. Kadın sahâbelerin, malî anlamda tecrübesiz olmaları, zekâtı toplamak üzere uzak bölgelere kadar gidilmesi vb. birçok sebep, erkeklerin istihdam edilmesinin daha elverişli olduğunu açıkça göstermektedir. Kadın sahâbelerin arasından bilhassa okuma yazmada sahip oldukları seviye ile temayüz etmiş hanımlardan, Medine dâhilî vergi teşkilatında görevlendirilenlerin olduğuna dair haberler de mevcuttur.¹⁸⁶

Bir başka mesele ise Haşimoğullarının zekât idaresinde görev alıp alamayacaklarına dairdir. Hz. Peygamber, akrabalarını bu işten uzak tutmuş ve zekât idaresinde görev almalarına mani olmuştur. Bu uygulamanın sebepleri tartışılmış ve zekât malından yemenin Haşimoğullarına haram olması, uygulamanın başlıca nedeni olarak zikredilmiştir. Buna göre zekât memuru, ücretini yine zekât mallarından alacağı için, Hz. Peygamber'in akrabalarının görevlendirilmesi caiz değildir. Ancak bazı âlimler, memurun aldığı ücretin sadaka değil, emeğinin karşılığı olarak verilen maaş olması hasebiyle, Hz. Peygamber'in akrabalarının görevlendirilmelerinde bir sakınca görmemişlerdir. Nitekim Hz. Ali'nin zekât topladığına dair rivayetler mevcuttur. Hz. Ali'nin yaptığı işin karşılığında ücret alıp almadığı müphem olmakla beraber, Hz. Peygamber bunun dışında bir görevlendirme yapmamıştır. Hz. Peygamber, akrabalarını zekât malından adeta uzak tutmak istemiş, iftiraların ve yanlış anlaşılımların önüne geçerek, akrabalarının da zekât mallarından ümitlerini tamamen kesmelerini sağlamıştır.

Hz. Peygamber, âmillerini, valilerini seçtiği gibi müracaatları kabul etmeden seçmiştir.¹⁸⁷ Titiz bir seçimden sonra belirlenen âmillerini eğiten Hz. Peygamber, onlara

¹⁸⁴ Serahsî, Cilt 3, s. 12.

¹⁸⁵ Karadâvî, Cilt 1, s. 242.

¹⁸⁶ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 103.

¹⁸⁷ Danışman, Cilt 3, s. 221.

zekât hükümlerini tafsilatlı bir biçimde anlatmış, çoğu zaman yazıya dökerek, birer talimatname hazırlatmıştır. Bu belgeler hem memurun atama belgesi olarak gönderildiği bölgede ibraz edilmiş, hem de tafsilatlı hükümler memurun ve muhataplarının bilgilerine sunulmuştur. Zekât tarifelerini ihtiva eden belgeler, âmillerin gönderildikleri bölgelerin ekonomisi ve geçim kaynakları doğrultusunda hazırlanmış ve toplanması gereken miktarlar beyan edilmiştir.

Hz. Peygamber, bir sefere çıkarken sahâbelerinden, önünden geçtikleri bir bahçenin mahsulünü tahmin etmelerini istemiş ve kendisi de bir tahminde bulunmuştur. Dönüş yolunda aynı bahçeye uğramışlar ve mahsulün miktarını sormuşlardır. Bahçe sahibi Hz. Peygamber'in tahminini doğrulamıştır.¹⁸⁸ Hz. Peygamber, memurlarını sözlü olarak da eğitmiş ve dikkat etmeleri gereken hususları önemle anlatmıştır. Zekâtı alınacak malın içinden en iyisini veya en kötüsünü almamalarını, orta kalitede bir tercih yapmalarını, böylece mal sahibini sıkıntıya sokmamalarını öğütlemesi de bu kabildendir.¹⁸⁹ Yine Hz. Peygamber, âmillerine, halka olan muameleleri hakkında ikazlarda bulunmuş ve insanların gönüllerini incitmeden vazifelerini ifa etmelerini istemiştir.¹⁹⁰ Memurun gönderileceği bölgede meskûn ahali de benzer bir şekilde uyarılmıştır. Talimatnamelerde genellikle, memura itaat edilmesini ve gereken ilgi ve ihtimamın gösterilmesini emreden ifadeler mevcuttur. Vergi ödemesi gereken mükellefler, memur geldiğinde, onun yetkilerine saygı göstermeli, malın bir kısmını saklamak gibi âmili yanıtacak tutumlardan kaçınmalıdır.¹⁹¹ Zekât memurlarına, amme hukukuna riayet etmelerine dair vurgular yapılmış ve zulümden uzak durmaları önemle anlatılmıştır. Hz. Peygamber, değişik kademelerde görev verdiği vergi memurlarına, vazifelerini ve yetkilerini tafsilatlı bir biçimde uzun uzun anlatmıştır.¹⁹²

Hz. Peygamber'in zekât âmillerine verdiği talimatlardan biri de, zekât muhatabından vergiyi tahsil eden memurun, mal sahibine dua etmesidir ki bu, Kur'ân-ı Kerîm'de işaret edilen bir uygulama olarak görülmüştür. Yüce Allah, 9/630 yılında nazil olan¹⁹³ ayette, “Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve

¹⁸⁸ Said Havva, Cilt 3, s. 370.

¹⁸⁹ Sıddıqui, s. 313.

¹⁹⁰ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 475.

¹⁹¹ Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. Cemaladdin Saylık, Düşünce Yayınları, İstanbul 1981, s. 410-412.

¹⁹² Danışman, Cilt 2, s. 221.

¹⁹³ Taberî, Cilt 2, s. 505.

temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır). Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁹⁴ buyurmuştur. Ayette yer alan “onlar için dua et” ifadeleri, memurun mal sahibine dua etmesini gerekli kılan bir ifade olarak telakki edilmiştir. Dolayısıyla zekâtı veren ve alan tarafların güzel sözler söylemeleri ve dua etmeleri hükme bağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre zekât memurunun, muhatabı için, “Allah seni mükâfatlandırın, verdiğini sana tertemiz yapsın ve kalanını da bereketlendirsın” şeklinde bir dua etmesi gerekir. Bazı Şafii âlimlerine göre farz olan bu tutum, cumhur tarafından müstehap olarak görülmüştür. Ancak Karadâvî, zekâtı diğer vergilerden ayıran en önemli hususun, mükellefin Allah’tan kabul etmesini dileyerek gönül rızasıyla vermesi olduğuna dikkat çekmiş ve bu yüzden tarafların dua etmekle yükümlü olduklarını hükme bağlamıştır.¹⁹⁵

Hz. Peygamber, zekât âmillerinin adaletten ve doğru yoldan sapmamaları için birçok tedbir almış ve kendilerini sürekli bir denetime tabi tutmuştur. Âmillerin topladıkları zekâtları, buldukları bölgede dağıtmaları esas olmakla beraber muayyen bir miktarın Hz. Peygamber’e ulaştırıldığı sanılmaktadır. Bu payın devlet başkanının salahiyetinde olan müellefe-i kulub sınıfına veya ücretleri ödenecek zekât memurlarına harcandığı düşünülebilir. Bölgenin muhtaçları nasiplerini tam olarak aldıkları halde zekât malı bitmemişse, bu meblağın da Medine’ye götürüldüğü bilinmektedir. Hz. Peygamber, Medine’de görüşmeleri esnasında âmillerine sorular yönelmiş ve bir çeşit rapor vermelerini istemiştir. Ayrıca âmillerinin zekât malından keyfi harcamalar yapmalarını yasakladığı gibi muhataplardan hediye almalarını da kesin bir biçimde yasaklamıştır. Resulullah’a göre memurların hediye alması zulüm ve hıyanettir.¹⁹⁶ Hz. Peygamber’in tedbiri, devlet görevlilerinin bu vasıflarını ranta dönüştürmenin önüne geçmiştir.¹⁹⁷ Memurlar, tüm vergi teşkilatını töhmet altında bırakabilecek ve kamunun güvenini tahrip edecek bu çirkin tutumdan uzak durmalıdır. Görevini hakkıyla ifa eden memurlar ve zorluk çıkarmadan zekâtlarını ödeyen muhataplar Hz. Peygamber’in övgüsüne mazhar olmuş, aksi tutumlar sergileyenler ise uyarılmıştır.¹⁹⁸ Örneğin zekâtını vermemek için, memurdan malını saklayan bir kişinin, yapılan tahkikattan sonra, geçerli

¹⁹⁴ Tevbe, 9/103.

¹⁹⁵ Mâverdi, s. 231; Karadâvî, Cilt 1, s. 73; Zuhaylî, Cilt 3, s. 382; Akyüz, s. 294.

¹⁹⁶ Mâverdi, s. 238.

¹⁹⁷ Heyet, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’an ve Sünnette Zekât*, s. 133.

¹⁹⁸ Bkz. Ebu Ubeyd, s. 408-410.

bir sebep olmaksızın malını sakladığı tespit edildiği takdirde, malının yarısının alınarak cezaî yaptırıma maruz kalacağına dair bir rivayet Hz. Peygamber'e isnat edilmiştir. Ancak bu uyarının genel hükümlü bir ifade olduğu ve sıkı bir emir olarak mezkûr tutumun ağır bir cezaya müstahak olduğuna işaret ettiği kaydedilmiştir.¹⁹⁹

Sonuç olarak, zekât idaresine dair görevlendirmeler ve Kur'ân-ı Kerîm'in âmilleri zikretmesi, zekâtın bireysel bir bağış olmayıp, sosyal müessese olduğuna dair kuvvetli deliller olarak karşımıza çıkar. Zekâtın devlet eliyle toplanmasının birçok faydası vardır. Kişilerin vicdanlarına bırakılan zekâtın eda edilmesi ihmal edilebilir. Zekât almaya müstahak ve muhtaç olan kişilerin, devlet eliyle yardım almaları, gururlarını incitmemek adına daha elverişli bir sistemdir. İslâm devletinin ihtiyaç duyduğu finansmanın önemli bir kısmı zekât fonuyla elde edilir.²⁰⁰ Tüm bu gerçekler zekât müessesinin ve çalışanlarının ehemmiyetini göstermektedir.

2. 1. 2. Gayrimüslimlerden Alınan Vergiler: Cizye ve Harac

Cizye, Hz. Peygamber döneminde başlayan uygulamalardandır. Sözlükte, “karşılığını vermek” anlamına gelen cizye, terim olarak gayrimüslim tebaadan tahsil edilen verginin adı olmuştur. Baş vergisi olarak da adlandırılan cizyeyi ödeyen muhataplar, askerî hizmetten muaf tutulurlar ve canları ve malları İslâm devletinin himayesi altına alınır. Harac da benzer anlamlar taşımakla beraber, sözlükte, “toprakтан çıkan şey” olarak anlamlandırılır. Kavram olarak, gayrimüslim arazilerinden tahsil edilen toprak vergisi kastedildiğinde harac kelimesinin yaygın olarak kullanıldığı kaydedilmiştir. Bir belde sulh veya savaş yoluyla alındığında, orada ikamet eden zımmîlerin malları ellerinden alınmaz. Topraklarını işlemeye devam eder ve haracını öder.²⁰¹ Cizye, 9/630 yılında, İslâm egemenliğine girmek veya İslâm ülkesinde yaşamak istediği halde, din olarak İslâm'ı benimseyen kesime, Kur'ân-ı Kerîm'in malî mükellefiyetler getirmesiyle²⁰² sabit olmuştur.²⁰³

¹⁹⁹ Mâverdi, s. 231, 232.

²⁰⁰ Karadâvî, Cilt 1, s. 251.

²⁰¹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, çev. İbrahim Sarımsı, M. Sait Şimşek, Konya, Eğitaş Yayınları, 2001, Cilt 5, s. 235.

²⁰² Tevbe 9/29.

²⁰³ Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, Cilt 8, s. 42-45; John L. Esposito, *Oxford İslâm Sözlüğü*, 1. Basım, çev. Nurullah Koltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 73; Cengiz Kallek, “Haraç”, *DİA*, Ankara 1997, Cilt 16, s. 71-88.

Hız. Peygamber devrinden itibaren gayrimüslim tebaadan tahsil edilen iki vergi, özellikle ilk asırlarda, cebir ve şiddete başvurmadan hızla yayılan İslâm devletinin, önemli bir gelir kaynağı olmuştur.²⁰⁴ Cizye ayetinin inmesiyle aynı yıla müsadif olarak Hız. Peygamber, Eyle, Ezruh, Cerbâ ve Dumetülcendel, ertesini yıl Necran, Yemen, Bahreyn, Maknâ, Teyma ve Hecer halklarıyla yaptığı barış anlaşmalarına cizye yükümlülüğü koymuştur.²⁰⁵ Dolayısıyla bu yıldan itibaren cizye idaresiyle alakadar olacak memurların gönderilmesi kaçınılmazdır. Hız. Peygamber, halkların idarecileriyle ve ashabıyla yaptığı müzakereler sonucunda, her gayrimüslimin ödeyebileceği makul bir ücret tayin etmiştir. Bu yüzden bölgelere göre, belirlenen miktarlar farklılık arz etmektedir. Yine nakitte ısrar edilmemesi ve halkın uğraşları doğrultusunda aynı cizyenin belirlenmesi, halka sağlanan kolaylıklardandır. Necran halkının, kumaş dokumacılığı ile uğraşmalarından dolayı, elbise olarak vergi vermeleri bu kabildendir.

Cizye, zekât gibi yerinde dağıtılması gereken bir vergi değildir. Bilakis, hükümet merkezince kullanılır ve zekât âmillerin dışında kalan devlet görevlilerinin ücretleri, bu gelirden tahsis edilirdi. Bu yüzden bir bölgenin cizyesini toplayan memur, elde ettiği meblağı ya bizzat kendisi merkeze ulaştırır veya Hız. Peygamber'in gönderdiği görevliye teslim eder. Hız. Peygamber'in bölgelerden toplanan cizyeleri merkeze ulaştırmak üzere, Ebu Ubeyde b. Cerrâh ve Muâz b. Cebel olmak üzere iki isim görevlendirdiği zikredilmiştir. Bazen de cizyeyi tahsil etme görevi, bölgeye çıkarılan valiye veya zekât memuruna tevdi edilmiştir. Vergi idaresinin iki önemli ayağı olan zekât ve cizye memurları, atanma kriterleri, aldıkları maaş ve statüleri açısından farklılık arz etmez.

Hız. Peygamber devrinde, Hayber bölgesindeki çiftçiler, yıllık rekoltenin yarısını, özellikle hurma ve buğday şeklinde ödemişler, bu yolla devlet bütçesine yaklaşık 20.000 vesk (yaklaşık 4. 800.000 kg) ürün eklenmiştir. Necran bölgesi, yılda, her birinin değeri yaklaşık bir ons gümüş olmak üzere 2000 giysi veriyordu. Cerbâ ve Ezruh, her yıl 100 dinar, Eyle limanı ise 300 dinar ödüyordu. Cizye, İslâm devletinin sınırları genişledikçe daha önemli hale gelmiş ve Hız. Peygamber'in son yılında,

²⁰⁴ W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 4. Basım, çev. M. Fuad Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 115, 116.

²⁰⁵ Erkal, "Cizye", s. 42-45.

Bahreyn'den 70.000 veya 80.000 dirhem tutarında büyük bir meblağ Medine'ye ulaşılarak, devlet bütçesini rahatlatmıştır.²⁰⁶

2. 1. 3. Ganimet, Fey ve Lukata

Güç kullanılarak ve silah zoruyla fethedilen topraklara ganimet, anlaşma yoluyla elde edilen topraklara ise Fey denmiştir. Yüce Allah fey gelirini Hz. Peygamber'e tahsis etmiştir.

Ganimetlerin dağıtım sistemi, İslâm'la birlikte değişime uğramış ve humus denen beşte birinin Hz. Peygamber'e ayrılması, ilahî bir emir olarak inzal olmuştur.²⁰⁷ Ancak burada ganimetlerin üzerinde durmaya gerek yoktur. Ganimetlerin teslim edileceği merci olarak belirlenen ordu komutanı, aynı zamanda, Allah ve Resulünün payı olan humusu ayırdıktan sonra, mücahitleri arasında taksimini sağlamakla yükümlüdür. Hz. Peygamber, kumanda ettiği savaşlarda, ganimetlerle bizzat alakadar olmuştur. Bu esnada da görevlendirmeler yapıldığı kesin olmakla beraber, belirlenen bir kadro söz konusu değildir. Bir görevlendirme ihtiyacının hâsıl olması üzerine, uygun kimselere geçici vazifeler verilmiştir.

Fey için ise farklı bir durum söz konusudur. Fey topraklarından tahsil edilecek vergileri, Hz. Peygamber'in belirlediği âmiller toplamıştır.

İslâm devletinin çatısı altında mirasçısı olmayan vefat eden bir kimsenin devlete ilhak olunan mallarına lukata denir. Oldukça az rivayet bulunduğu için, bu malların tespitiyle ve kayıtlarıyla ilgilenen memurlar hakkında tespit bulunmak güçtür.

2. 2. Hz. Peygamber'in Bazı Vergi Memuru/Âmilleri ve Gönderildikleri Bölgeler

2. 2. 1. Benî Ka'b

Kabileye gönderilen zekât memuru Büsr b. Sufyân'dır. Bahsi geçen sahâbenin yine Benî Ka'b mensubu olduğu ve bu kabilenin ileri gelenlerinden²⁰⁸ olduğu

²⁰⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 823.

²⁰⁷ Enfal, 8/41.

²⁰⁸ İbn Hacer, Cilt1, s. 292.

kaydedilir. Ataması Hz. Peygamberin Mekke'nin fethinden sonra Ci'râne üzerinden Medine'ye geçtikten yaklaşık iki ay sonra, Muharrem ayında yapılmıştır (9/630).²⁰⁹

Zekât vergisine mani olmak isteyen bir grubun ilk kez burada tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Memur, zekât toplama işlemleri esnasında hiçbir sıkıntıyla karşılaşmamış, ancak daha sonra başka bir kabile olaya müdahil olmuştur. Resulullah, Büsr b. Sufyân'ı kabilesine göndermiş ve o da emredildiği üzere zekâtları toplamıştır. Memur, daha çok mevaşilerden²¹⁰ oluşan bu mallarla yola koyulmak istediğinde, komşu kabile Benî Temim malların Hz. Peygamber'e götürülmesine karşı çıkmıştır. Ka'b oğulları Allah'ın emri olan zekâtı kendi rızalarıyla verdiklerini ve bunun Müslümanlığın bir vecibesi olduğunu ifade etmişlerse de Temimliler kararlı bir tutumla malların asla Hz. Peygamber'e ulaştırılamayacağı tehditlerini savurmuştur.²¹¹ Temimliler toplanarak silahlarını kuşanmışlardır.²¹²

Bu durumda Büsr, topladığı vergileri olduğu yerde bırakarak Hz. Peygamber'e haber vermek üzere Medine'ye dönmüştür. Ev sahibi durumundaki Huzâ'alılar ise Müslüman memurların maruz kaldığı bu muameleden dolayı yurtlarından çekilerek Süleymlilerin yanına sığınmıştır.²¹³ Hz. Peygamber olayı haber alınca Uyeyne b. Hısn kumandasıyla²¹⁴ askerî müdahalede bulunmuştur. Hicri 9/630 yılının Muharrem ayında Uyeyne ve askerleri Benî Temim'den Anberoğulları oldukları rivayet edilen bu topluluğa saldırmış ve esirler alarak geri dönmüşlerdir.²¹⁵ Kaynaklar incelendiğinde Temim kabilesinin bu tavrının, kendilerinin de zekât vergisiyle yükümlü tutulmaktan korkmaları ve vermemeleri durumunda da memurla yaşayacakları çatışmadan korkmalarından kaynaklandığı görülecektir. İki kabilenin ortak kullandıkları Benî Eştât suyunun yanında mallar toplanmış ve Temimliler bu kadar çok malın kendilerinden de toplanacağı endişesine kapılmışlardır.

2. 2. 2. Benî Mustalik

²⁰⁹ Vâkıdî, Cilt 3 s. 392.

²¹⁰ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 294 (eş-Şâmile); Köksal, Cilt 17, s. 25.

²¹¹ Köksal, Cilt 17, s. 25; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 909.

²¹² Diyarbekrî, s. 118.

²¹³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 401.

²¹⁴ Diyarbekrî, s. 119.

²¹⁵ İbn Hişam, Cilt 4, s. 523.

Huzaa kabilesine mensup Mustalik oğulları²¹⁶, Hz. Peygamber'in eşlerinden Hz. Cüveyriye'nin kabilesidir.²¹⁷

Kabile mensuplarından Haris b. Dırar Medine'de Hz. Peygamberle görüşerek Müslüman olmuştur. Haris, kavmine dönmek üzere ayrılmadan önce Hz. Peygamber'den kavmini İslâm'a davet etmek üzere izin istemiştir. Resulullah ona kabilesinin zekâtlarını toplamasını ve göndereceği memura teslim etmesini söylemiştir. Mahallî bir vergi memuru olarak vazifelendirilen Haris²¹⁸, söylendiği gibi talimatları yerine getirmiştir. Bu sırada Hz. Peygamber Velid b. Ukbe'yi görevlendirerek Benî Mustalik'e göndermiştir.

Velid'in gelişini duyunca Benî Mustalik'ten yirmi kişi çıkmış, deve ve koyunlarını önüne katarak onu karşılamaya çıkmışlardır. Velid onları görünce ürkmüş ve Medine'ye dönmüştür.²¹⁹ Hz. Peygamber'e zekât almasına engel olmak için kendisini silahlarla karşıladıkları haberini verince Hz. Peygamber bir gazve hazırlığına başlamıştır. Durumu düzeltmek için Benî Mustalik'ten bir heyet Hz. Peygamber'e gelmiş ve yanlış anlaşılmayı düzelterek izahat vererek "Ona sor! Bizimle konuşmuş mu? Veya geri dönmesini biz mi söylemişiz? Biz mümin bir topluluğuz."²²⁰ demişler ve kırgınlıklarını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine "Ey iman edenler! Eğer fâsık biri size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden insanları incitir de pişman olursunuz."²²¹ ayeti nazil olmuştur. Hz. Peygamber onlara kimin tayin edilmesini istediklerini sormuş onlar da Abbâd b. Bişr'i (ö. 13/634) istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ey Abbâd, onlarla git, mallarının sadakalarını al ve mallarından en kıymetli olanları seçip almaktan sakın!" buyurmuştur.²²² Böylece görev değişikliği yapılarak Abbâd b. Bişr, Benî Mustalik zekâtlarına görevlendirilmiştir.²²³

Rivayetlerde söz konusu bölgeye ilk gönderilen zekât memurunun Velid b. Ukbe (ö. 61/680) olduğu yer olsa da, Velid b. Ukbe'nin Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber'e arz edilen çocuklardan olduğu, dolayısıyla böyle bir göreve getirilmesinin

²¹⁶ Ahmet Önkâl, "Mustalik", *DİA*, Cilt 31, s. 360-361.

²¹⁷ Heyet, *İslâm Tarihi*, Cilt 3, s. 483.

²¹⁸ Köksal, Cilt 16, s. 39.

²¹⁹ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 164.

²²⁰ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 38.

²²¹ Hucurat, 49/6.

²²² Vâkıdî, Cilt 1, s. 394.

²²³ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 510; Belâzûri, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Cilt 2, s. 231.

mümkün olmadığı kaydedilir. Bu hususta nakledilen rivayetin aslı Resulullah'ın bir şahsı gönderdiği şeklindedir.²²⁴ Bu durumda, başka bir rivayete de rastlanmadığı için, ilk gönderilen şahsın kim olduğu belirsiz kalmıştır. Ancak Mustalik oğullarının Abbâd'ı istedikleri ve onun zekâtlarını topladığına dair rivayetler kabul görmüştür.

Abbâd b. Bişr, içlerinde on gün kadar kalmış ve zekâtlarını toplamış, Medine'ye Mustalik oğullarından memnun bir şekilde dönmüştür. Kabile mensuplarının; “Abbâd bizimle geldi, bize Kur'ân-ı Kerîm okudu, biz evlerimizin ortalarına indirene kadar bize İslâm şeriatını öğretti. Haktan ayrılmadı ve bize karşı hakkı hiç terk etmedi.”²²⁵ İfadeleri kaynaklarda yer almıştır. Bu ifadeler aynı zamanda Abbâd'ın eğitim faaliyetlerine de işaret eder. Hz. Peygamber'in sadakaların yanında Abbâd'ı onlara İslâm ilkeleri ve kurallarını öğretmek için gönderdiği kaydedilir.²²⁶

Abbâd'ın ilk vergi toplama vazifesi Mustalik oğullarına gönderilmesi değildir. Zira o daha önce Müzeyne ve Süleym kabilelerinin zekâtlarını toplamaya memur edilmiştir.²²⁷

2. 2. 3. Benî Zübyân

Benî Zübyân kabilesinin kolları 8/629 ve 9/630 yıllarında Hz. Peygamber'e heyetlerle gelerek İslâmlarını bildirmişlerdir. Fezâre ve Mürreler de kabilenin kolları arasında zikredilir.²²⁸

Hz. Peygamber'in Benî Zübyân'a tayin ettiği zekât âmili hususunda kaynaklar ittifak etmişler ve Abdullah b. Lütbiyye el-Ezdî'nin bölgenin zekâtlarını topladığına dair rivayeti nakletmişlerdir.²²⁹ Vâkîdî atamanın tarihini belirlemiş ve Resulullah'ın Ci'râne üzerinden Medine'ye geçerek Muharrem hilalini görünce yaptığı atamalar arasında zikretmiştir.²³⁰

²²⁴ Şulul, s. 911.

²²⁵ Vâkîdî, Cilt 1, s. 394.

²²⁶ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 164.

²²⁷ İbn Sa'd, Cilt 3, s. 510.

²²⁸ Elnure Azizova, “Zübyân”, *DİA*, Ankara 2013, Cilt 44, s. 527.

²²⁹ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 280, 281; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 667; Said Havva, Cilt 3, s. 356; Köksal, Cilt 16, s. 22; Şulul, s. 906.

²³⁰ Vâkîdî, Cilt 3 s. 392.

Zekât memurlarının görevlerini tamamlayıp Medine'ye döndüklerinde Hz. Peygamber'e izahat verdikleri ve Hz. Peygamber'in, memurların zekât hesaplamalarını gözden geçirdiği bilinmektedir. Hadis kaynakları İbn Lütbiyye'nin topladığı zekâtları Resulullah'a takdim ederken vuku bulan bir hadiseyi uzun uzun rivayet etmişlerdir. Bu rivayetlerin çoğunda İbn Lütbiyye'nin ismi zikredilmemiştir.²³¹

Hadise göre, İbn Lütbiyye Benî Zübyân'dan sadakaları toplayarak Medine'ye ulaştırmıştır. Hz. Peygamber'e takdim ettiği esnada malların bir kısmını ayırarak, “Bu size aittir, bu da bana hediye edilendir.” demiştir. Hz. Peygamber bu söze tepki vermiş ve minbere çıkarak İbn Lütbiyye'yi azarlamıştır. Hz. Peygamber, “Nasıl oluyor da gönderdiğimiz bir vergi tahsildarı dönüp geldiğinde “bu size aittir, şu ise benimkidir” diyebiliyor? O anasının ya da babasının evinde oturup kalsaydı da görseydi bakalım, kendisine herhangi bir hediye gelecek miydi?” buyurmuş ve bu kusurlu hareketinden dolayı Hesap Günü'nde kendisine kesilecek cezayı hatırlatarak tepkisini ortaya koymuştur.²³²

Hz. Peygamber böyle bir olayın yaşanmasından ötürü teessür duymuş ve âmillerinin arasında tekrar edegelen bir hadise halini almaması için bir takım tedbirlere başvurmuştur. Hz. Peygamber, zekât tahsildarlarının ve tüm eyalet memurlarının görevleri devam ettiği sürece muhataplarından herhangi bir hediye almalarını tamamen yasaklamıştır.²³³

2. 2. 4. Cened

Hz. Peygamber, eğitim, kaza ve idarenin yanı sıra Muâz'ın salâhiyetleri arasına vergi idaresini de katmıştır. Üstelik bölgede müslüman ve gayrimüslim iki kesim söz konusudur. Meşhur bir rivayete göre Hz. Peygamber, Muâz'ı, buğday, arpa, üzüm ve hurmanın zekâtlarını almak üzere göndermiştir.²³⁴ Hatta balın zekâtı getirilince Muâz'ın, bu üründen zekât almakla emrolunmadığını ifade ederek kabul etmediği kaydedilmiştir.²³⁵ Yine yağmur veya akarsuları ile sulanan toprakların mahsulünün onda birini, dolap ve kovalarla sulananlarınkinden ise yirmide bir nispetinde zekât alması

²³¹ İbn Hacer, Cilt 4, s. 220.

²³² Ebu Yusuf, s. 140; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 762.

²³³ Sıddıqui, s. 321.

²³⁴ Sıddıqui, s. 308.

²³⁵ Belâzûri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 84.

talimatını içeren bir belgenin Muâz'a gönderildiği yer alır. Hz. Peygamber, hayvanlar konusunda da her otuz sığırdan yaşını doldurmuş bir dana; her kırk sığırdan ise yaşlı bir tane dana almasını emretmiştir.²³⁶ Bu ve benzeri daha birçok teferruatlı hüküm Muâz b. Cebel'e gönderilen bir talimatnamede bildirilmiştir. Bu talimatnamede Hz. Peygamber'in, sadakanın sağlam ve temiz olarak seçilmesi ancak malın en iyisini alınmasını da yasaklayarak orta bir yolun tutulmasını ifade ettiği göze çarpmaktadır.²³⁷ Bu bağlamda Hz. Peygamber, söz konusu belgede "Musaddık daha fazla tahsile yönelmesin." şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Yine kaydedilen bir hadise göre Resulullah Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde ona: "Hububattan hububat, küçükbaş hayvanlardan koyun, deveden deve, sığırlardan bir dişi sığır al" buyurmuştur.²³⁸ Bu habere göre Muâz, zekâtı yine kendi cinsinden olan bir ürün şeklinde tahsil edecektir. Ancak Muâz'ın Yemenlilere kolaylık sağlamak amacıyla zekâtı başka bir ürün olarak tahsil ettiğine dair bir haber de mevcuttur. Buna göre Muâz Yemenlilere, "Haydi arpa ve hububat yerine zekât olarak elbise getiriniz. Bu şekilde zekâtı eda etmeniz sizin için bir kolaylıktır. Medine'deki Resulullah'ın ashâbı için de daha hayırlıdır." demiştir. Haberi kaydeden müellif, Muâz'ın bu sözü Peygamber döneminde sarf ettiğinin kabul edilmesi durumunda, böyle bir kararın mutlaka Peygamber onayıyla alınmış olacağına hükmeder.²³⁹ Yine müellife göre Muâz b. Cebel, yüksek ilmî ve ictihadî seviyede olup Hz. Peygamber kendisine malî ve adlî meselelerin temel hükümleri bir yana teferruatına kadar her ciheti talim ve beyan etmiştir. Yine de Muâz'ın sırf kendi içtihadıyla bu mühim kararı alması mümkün gözükmemektedir.²⁴⁰ Yine Muâz, cizye idaresiyle yükümlü tutulmuştur ve ergenlik çağına ulaşmış her gayrimüslimden bir dinar veya bunun karşılığı ma'âfir kumaşından cizye tahsil edecektir.²⁴¹

Zekât ve cizye olmak üzere iki yönlü yürütülecek bu görev, Muâz'ın burada da üst düzey bir yönetici olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Muâz'ın vergi

²³⁶ Belâzûri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 83.

²³⁷ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 229- 234 (no: 106/d).

²³⁸ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Mustedrek alâ's-Sahîheyn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1990, Cilt 1, s. 546.

²³⁹ Zeynü'd-dîn Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Kâmil Miras, Yedigün Matbaası, Ankara 1984, Cilt 5, s. 10.

²⁴⁰ Zeynü'd-dîn Ahmet, Cilt 5, s. 204.

²⁴¹ Belâzûri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 83.

muhataplarıyla değil, vergi memurlarıyla muhatap olduğu görülmektedir. Böylece kendisine bağlanmış alt bir kurum teşekkül etmektedir. Yemen bölgelerine gönderilen vergi tahakkuk ve tahsil memurları, cizye toplayan görevliler veya vergi idaresini yürüten valiler, halkın ödemesi gereken miktarı tahakkuk ettirecek ve tahsil edeceklerdir. Bundan sonra bir araya getirdikleri meblağı, bir üst yetkiliye yani Muâz'a teslim edeceklerdir.

Burada Muâz'ın memurlardan teslim aldığı verginin daha çok cizye olduğunu belirtmek gerekir. Bu bilgi sağlayan ise Kettâni olup cizye toplamak üzere Hz. Peygamber döneminde sadece iki kişinin görevlendirildiğini ve bu kişilerin Muâz b. Cebel ve Ebu Ubeyde b. Cerrâh olduğunu kaydetmiştir.²⁴² Hayber, Necran vb. pek çok bölgede gayrimüslim halkın meskûn olduğu ve bu tebaalardan cizye toplandığı malumdur. Hz. Peygamber ise cizye idaresinde aslında birçok isim görevlendirmiştir. Bu yüzden Sıddıqui, Kettâni'nin kaydettiği bu iki ismi, muhtemelen cizyeyi, görevlilerden teslim alarak Medine'de hazineye ulaşımını sağlamakla görevli oldukları şeklinde telakki etmiştir.²⁴³ Muâz'ın Yemen âmillerinden sadakaları teslim aldığına dair rivayetler mevcuttur.²⁴⁴

2. 2. 5. Hayber

Hayber halkı İslâm'ı kabul etmemiş ve Hz. Peygamber, kendileriyle yaptığı anlaşma gereğince Hayberlileri yurtlarından çıkarmamıştır. Anlaşmaya göre yarıcılık usulüyle her yıl mahsullerinin yarısını merkezî hükümete göndermeleri gerekmektedir.

Hayber'de malî alanda yapılan ilk görevlendirme, Hz. Peygamber'in Ferve b. Amr'ı ganimetlerin toplanması ve muhafazasına memur etmesi olarak düşünülebilir.²⁴⁵ Ancak kaynaklar, bundan sonra bölgeye atanan birçok vergi memurundan söz eder. Nitekim Hayber arazilerinin bölünmesi, yıllık hasadı tahmin ederek yarısını alacak bir denetmen atamasını gerektirmiştir.²⁴⁶

²⁴² Kettâni, Cilt 1, s. 576.

²⁴³ Sıddıqui, s. 307.

²⁴⁴ Belâzûri, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Cilt 1, s. 230; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 439.

²⁴⁵ Vâkıdî, Cilt 1, s. 277.

²⁴⁶ W. Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford University, Karaçi 1981, s. 236.

Hayberlilerle yapılan anlaşma göz önüne alındığında, gönderilecek vergi memurunun evvela hurmalıkların mahsullerinin tamamına bir değer biçmesi, daha sonra yarısını ayırarak Medine’de bulunan hükümet merkezine iletmesi gerekmektedir. Nitekim bölgeye gönderilen memurlar “haris” olarak zikredilmiştir. “Değer biçen, kıymetlendiren” anlamlarına gelen haris kelimesi terim olarak, vergi tahakkuk memuru şeklinde telakki edilebilir. Bu bağlamda bölgeye gönderilen ilk vergi tahakkuk memuru, kaynakların ittifakla rivayet ettiği üzere Abdullah b. Revâha (ö. 8/629) olmuştur.²⁴⁷ Asıl ihtilaf ise Abdullah b. Revâha’nın Mute’de şehit edilmesinin akabinde bölgenin hurmalıklarını takdir eden harisin kim veya kimler olduğudur. Bazı kaynaklara göre 7/628 yılında, Abdullah b. Revâha (ö. 8/629), yalnızca bir defa Hayber’de ürünleri tahmin ve takdir etmiştir.²⁴⁸ Daha sonra Abdullah b. Revâha, Mute savaşında şehit edilmiştir.

İbn Hişam²⁴⁹ ve Diyarbekrî’ye²⁵⁰ göre, Hz. Peygamber, Abdullah b. Revâha’dan sonra, haris olarak Cebbar b. Sahr’ı (ö. 30/650) göndermiştir. İbn Abdülber’in İbn İshak’tan naklettiği rivayet de bu yöndedir.²⁵¹ İbn Sa’d’a göre ise, Ebu’l-Heysen Malik b. Teyyihan (ö. 20/641) gönderilmiştir.²⁵² Vâkıdî iki rivayete de yer vermiş, ayrıca Ferve b. Amr’ın (ö. 12/633) gönderilmiş olmasına dair bir rivayetten söz etmiştir.²⁵³ Hamidullah’a göre, Abdullah b. Revâha şehit edildikten sonra, Resulullah bir defasında buraya, elde edilen ürünün üçte biri veya dörtte biri oranındaki hazzu’l-arz adlı arazi vergisini tahsil etmek üzere, Yemen valiliğine henüz atanmamışken Muâz b. Cebel’i göndermiştir.²⁵⁴ Sıddıqui, bölgeye tayin edildiği rivayet edilen sahâbelerin isimlerine yer vermiş ve saydığı isimlerin haricinde Zeyd b. Seleme ve Amr b. Saîd’in (ö. 13/634) de adlarının geçtiğini kaydetmiştir. Hatta onun aktardığı bir rivayete göre, Hz. Peygamber’in son demlerinde Amir b. Saîde (ö. 41/661) bölgeye atanmış ve Hz. Ali’nin hilafetinin son dönemlerine kadar bu vazifeyi icra etmiştir. Yine Sıddıqui’ye göre, Abdullah b. Revâha 7/628 yılında atanmış, diğer atamalar 8-11/629-632 yılları arasında

²⁴⁷ İbn Hişam, Cilt 2, s. 300; Vâkıdî, Cilt 1, s. 281; İbn Sa’d, Cilt 2, s. 113; Belâzurî, *Fütûhu’l-Büldân*, s. 26; İbnü’l-Cevzî, s.216; Ebu Yusuf, s. 94; Diyarbekrî, Cilt 2, s. 55.

²⁴⁸ İbn Hişam, Cilt 2, s. 300.

²⁴⁹ İbn Hişam, Cilt 2, s. 300.

²⁵⁰ Diyarbekrî, Cilt 2, s. 56.

²⁵¹ İbn Abdülber, Cilt 1, s. 68.

²⁵² İbn Sa’d, Cilt 3, s. 518; Mustafa Ertürk, “Malik b. Teyyihan”, *DİA*, Ankara 2003, Cilt 27, s. 516.

²⁵³ Vâkıdî, Cilt 1, s. 281.

²⁵⁴ Hamidullah, Cilt 1, s. 495.

vuku bulmuştur.²⁵⁵ İbn Esir'in kaydettiğine göre Hz. Peygamber Amr b. Saîd'i, Hayber ürünlerine âmil tayin etmiştir.²⁵⁶

Atanan vergi tahakkuk memurlarının ilki olan Abdullah b. Revâha üzerinde durmak gerekir. Nitekim bazı kaynakların yer verdiği göre, daha sonra atanan âmiller, Abdullah b. Revâha'nın muamelesini tatbik etmişlerdir.²⁵⁷ Hayberlilerle ilgili görevlerde aktif rol alması İbranice bildiği kanısını uyandırmıştır.²⁵⁸ Hayberliler'in, topraklarını imar edip, koruyup, suladıkları ve mahsulü idrak ettikleri²⁵⁹, daha sonra Abdullah b. Revâha'nın gelerek ağaç üzerindeki hurmalara ortalama bir değer biçtiği ve yarısını ayırarak Hz. Peygamber'e ulaştırdığı kaydedilir. Abdullah'ın mahsulden ayırdığı iki yarımından birini seçmekte halkı muhayyer bırakması karşısında Yahudiler, "Gökler ve yer bununla (bu adaletle) ayakta durur." diyerek hayranlıklarını göstermişlerdir. Ebu Yusuf'un kaydettiği bir rivayete göre²⁶⁰ ise Hayberlilerin Hz. Peygamber'e şikâyetinde bulunmaları üzerine, Resulullah, "Biz Abdullah'ın tahmini ile size düşeni alalım, siz de bize düşeni alınız." buyurmuştur. İki rivayetten hangisi esas alınır alınsın, Hayberlilere son derece âdil muamele edildiği sonucuna varılacaktır.

Hayberlilerin, yıllık rekoltenin yarısını hurma ve buğday şeklinde ödediklerini burada ifade etmek gerekir. Hükümet bu gelir kaynağından yıllık 20.000 vesk hurma elde etmiştir ki bu miktar yaklaşık 4. 800. 000 kg'a tekabül etmektedir.²⁶¹ Zekât gibi yerinde dağıtılması gerekmediğinden, bu gelir görevli memurlar tarafından merkeze nakledilerek Hz. Peygamber'in tasarrufuna havale edilmiştir.

2. 2. 6. Murad, Mezhîc ve Zebîd

9/630 ve 10/631 yılını içine alan bir zaman diliminde, sırasıyla Murâd, Zübeyd ve Mezhîc kabilelerinin Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber bölgeye atadığı valinin

²⁵⁵ Siddîqui, s. 330, 331.

²⁵⁶ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 851.

²⁵⁷ Vâkıdî, Cilt 1, s. 281.

²⁵⁸ Sargon Erdem- Hulusi Kılıç, "Abdullah b. Revâha", *DİA*, Ankara 1988, Cilt 1, s. 129-130.

²⁵⁹ Ebu Yusuf, s. 152.

²⁶⁰ Ebu Yusuf, s. 152.

²⁶¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Cilt 2, s. 823.

yanında sadaka tahsiliyle alakadar olmak üzere Halid b. Saîd'i (ö. 14/635 [?]) göndermiştir.²⁶²

Hiz. Peygamber tahsildarlığa özel bir memur atamasına rağmen, mezkûr üç kabilenin idarî işlerini yürütecek olan Ferve b. Müseyk'e, Müslüman olanlardan zekâtı tahsil etme yetkisinin verildiğini ihtiva eden bir belge vermiştir.²⁶³ Hiz. Peygamber, zekât tarifelerini ihtiva eden belgeyi Ferve b. Müseyk'e göndermiştir.²⁶⁴ Bunun dışında Halid'e verilen bir belgeden de söz edilir.²⁶⁵

Mezhic kabilesi, nin, diğer iki kabileden bir yıl kadar sonra Hiz. Ali'nin seriyyesinin gönderilmesiyle Müslüman olmuşlardır. Mezhicliler, davetin yinelenmesi ile İslâm'a girmeyi kabul etmişler ve mallarını Hiz. Ali'ye sunarak zekâtlarını vermeye hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Sefer incelendiğinde Hiz. Peygamber'in, birliğini Hiz. Ali'nin kumandasına verirken bazı talimatlar verdiği ve bunların arasında, Müslüman olmaları durumunda zekâtlarını kabul edeceğine dair bir talimatın da mevcudiyeti görülecektir. Hiz. Ali söyleneni yerine getirmiştir. Nitekim Vâkıdî, Hiz. Ali'nin Yemen dönüşünde ganimetleri taşıdığını ve aralarında sadaka mallarının da bulunduğunu kaydetmiştir. Rivayete göre Hiz. Ali, askerlerin zekât develerine binmelerini yasaklamıştır.²⁶⁶

2. 2. 7. Necran

Necran'ın vergi idaresiyle alakadar olan birkaç isimden söz edilir. Öncelikle Hiz. Peygamber'in bölgeye gönderdiği ilk vali Ebu Ubeyde, Necran halkının özellikle cizye kontrolünü sağlamış ve muayyen miktarlar doğrultusunda vergileri tahsil etmiştir. Hatta Necranlıların talep ettikleri idareci hususunda cizyeleri adil bir biçimde toplayacak güvenilir bir kimse istedikleri görülecektir.²⁶⁷ Böylece Ebu Ubeyde sadece İslâm devletini ilgilendiren cizye vergisiyle alakadar olmamış, halkın kişisel iktisadi problemlerini de taşıdığı bir merci olmuştur.

²⁶² İbnu'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 273-274; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 327 (eş-Şâmile); Cilt 6, s. 255; İbn Hacer, Cilt 5, s. 368.

²⁶³ Salim Ögüt, "Ferve b. Müseyk", *DİA*, Ankara 1995, Cilt 12, s. 415.

²⁶⁴ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 255 (no:116/a).

²⁶⁵ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 327 (eş-Şâmile).

²⁶⁶ Vâkıdî: Cilt 1, s. 454; Sıddıqui, s. 293.

²⁶⁷ Önkâl, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", Cilt 10, s. 249-250.

Bir süre sonra Ebu Ubeyde'nin yerine Amr b. Hazm atandığında, Hz. Peygamber bu defa vergi idaresini Amr'a tevdi etmiştir.²⁶⁸ İbn Esir'in kaydettiği bir rivayete göre ise Hz. Ali, Necran bölgesinden vergi ve zekâtları tahsil etmeye memur edilmiştir. Bu habere göre Hz. Peygamber veda haccına çıktığı vakit Hz. Ali vergileri toplama işini bitirerek merkeze ulaştırmak üzere yola çıkmıştır.²⁶⁹ Taberî de, Hz. Peygamber'in 10/631 yılında, Hz. Ali'yi, tüm sadakalarını toplamak ve cizyelerini kendisine ulaştırmak üzere Necran'a gönderdiğini rivayet etmiştir.²⁷⁰

2. 2. 8. Benî Hanzala

Kaynaklarda bu kabileye tayin edilen zekât memurunun Malik b. Nüveyre (ö. 11/632) olduğu kaydedilir.²⁷¹

Malik, kabilesi Temim ile beraber Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuştur. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in kendisini, Temim sadakalarının bir kısmına²⁷², Benî Hanzala'ya²⁷³ veya Yerbûoğulları'na, zekâtlarını toplamak üzere tayin ettiği yer alır. Rivayetler birbirini tamamlar mahiyettedir. Zira hükümdarların haleflerinden²⁷⁴ olduğu zikredilen Malik, Temim kabilesine bağlı Hanzala'nın Yerbû kolundandır²⁷⁵ ve Hz. Peygamber, onu kendi kavminin sadakalarına görevlendirmiştir.

Hz. Peygamber'in 11/632 yılının Muharrem hilalini görünce atamalarını yaptığı zekât memurlarının arasında yer alan Malik'in zekât memuru olarak atandığı kaynaklardan tahrir edilen müşterek rivayettir. Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber Malik ve yürüttüğü zekât memurluğuyla alakalı ilginç bir olay kaydedilir.

Malik, kabilesinden topladığı zekâtları henüz kendisine ulaştırmadan Hz. Peygamber vefat etmiştir. Malik, topladığı zekât mallarını sahiplerine iade etmiştir. Ridde mücadeleleriyle görevlendirilen Halid b. Velid (ö. 21/642) onu öldüreceğine söz vermiştir. Sonuçta Halid, Malik ve arkadaşlarını yakalayınca sahâbeler onların

²⁶⁸ İbn Sa'd, Cilt 5, s. 333, 334; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 270; Diyarbekrî, Cilt 2, s. 144; Selman Başaran, "Amr b. Hazm", *DİA*, Ankara 1991, Cilt 3, s. 84-85.

²⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt II, s. 278; Said Havva, Cilt 3, s. 356.

²⁷⁰ Taberî, Cilt 2, s. 204.

²⁷¹ İbn Sa'd, Cilt 6, s. 166; Taberî, Cilt 2, s. 204; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 277; İbn Hacer, Cilt 5, s. 755; İbn Hazm, Cilt 1, s. 25; İbn Abdülber, Cilt 1, s. 423.

²⁷² İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, Cilt 1, s. 969.

²⁷³ Köksal, Cilt 17, s. 35.

²⁷⁴ İbn Hacer, Cilt 5, s. 755.

²⁷⁵ Mustafa Fayda, "Malik b. Nüveyre", *DİA*, Ankara 2003, Cilt 27, s. 514.

öldürülmelerinin helal olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İçlerinde Ebu Katade'nin (ö. 54/674) de bulunduğu bazı sahâbeler, Malik ve arkadaşlarının ezan okuyup namaz kıldıklarını gördüklerini söyleyerek öldürülmelerine karşı çıkmışlardır. Halid b. Velid ise Malik'in bir sözünde Hz. Peygamber için "sizin sahibiniz" ifadesini kullandığını işitmiş ve kararını bundan sonra vermiştir. Halid, Malik'i öldürmekle kalmayıp karısıyla evlenmiştir.²⁷⁶ Malik ise bu sözün kendisine isnat edilmesini reddederek karşı çıkmış ve dininden dönmediğini, Müslüman olduğunu dile getirmiştir. Halid'in emri üzerine Malik'in başının vurularak, bir tencerenin altına ocak taşı yapıldığı gibi rivayet mevcuttur.²⁷⁷

Bazı rivayetlere göre zekât mallarını iade etmesi Malik'in, mürted sayılmasına sebep olmuş, bazılarında göre aynı zamanda peygamberlik iddiasında bulunan Secâh'a (ö. 41/661'den sonra) karşı çıkmayıp onu kabul etmiştir. Olayın yanlış anlamadan ibaret olduğu, Malik'in yanlışlıkla öldürüldüğü ve Hz. Ebu Bekir'in, Malik'in diyetini beytûlmalden ödediği de rivayetler arasındadır. Ebu Katade, Halid b. Velid'i halifeye şikâyet etmiş ve Halid, halifeden özür dilemiştir. Hatta Hz. Ömer'in, Hz. Ebu Bekir'e Halid'in azli konusunda baskı yaptığı ve Malik'in karısıyla evlenmesini meşru saymayarak zinaya hükmettiği kaynaklarda yer alır. Ömer b. Hattâb'ın daha sonra Malik'in kardeşi Mütemmim b. Nüveyre'ye (ö. 30/650) Malik'i sorduğu haberler mevcuttur. Mütemmim'in kardeşine çok düşkün olduğu, özellikle bu şekilde öldürülmesinden dolayı derin teessür duyduğu ve döktüğü gözyaşlarının hiçbir ölü için dökülmediği rivayet edilir.²⁷⁸

SONUÇ

İslâm devletinin Medine'de teşekkülü aşamasında ortaya çıkan ve Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bir kadro olarak âmîlliğin tabi tutulduğu inceleme neticesinde, genel memurluk anlamında kullanılan âmîlliğin, Hz. Peygamber devrinde, idarî veya malî vazifelerden birini veya her ikisini esas alan bir kadro olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, âmîllerini İslâm devletinin hâkimiyet alanı içinde bulunan tüm bölgelere

²⁷⁶ Fayda, "Malik b. Nüveyre", Cilt 27, s. 515.

²⁷⁷ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 166.

²⁷⁸ Bkz. İbn Sa'd, Cilt 1, s. 166; Fayda, "Malik b. Nüveyre", Cilt 27, s. 514.

göndermiştir. Böylece malî ve idarî düzenin tesis edilmesi ile asayişin sağlanması amaçlanmıştır.

Her ne kadar dağınık görünse de aslında Hz. Muhammed bir sistem ve düzen takip etmiştir. Bu düzen, tamamen, kabilelerin yerleşimlerine göre şekillenmiş bulunan bölgelerin durumlarının dikkate alınarak atama yapılmasından ibaret sade ve anlaşılır bir sistemdir. Bölgelerin coğrafi konumları, ulaşım, nüfus yoğunluğu gibi unsurların yanı sıra siyasî, sosyal ve ekonomik ihtiyaçları dikkate alınmıştır. Bu bağlamda bir bölgeye, kendileri için belirlenen zekât veya cizye gibi vergiyi tahsil edebilecek, idareyi üstlenebilecek, gerektiğinde askerî müdahalede bulunabilecek, Hz. Peygamber'i kabilenin içinde temsil edebilecek ve İslâm'ın yayılması ile esaslarının öğrenilmesini sağlayacak memurlar tayin edilmiştir. Kabile sisteminin kökten değiştirilmesine teşebbüs edilmeden Müslümanlık kimliğinin öncelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda kabilelerin yerel liderlerine dokunulmamasına özen gösterilmiştir. Bölgenin ihtiyaçlarını üstlenebilmesi nispetinde âmiller tayin edilmiştir.

Hz. Peygamber'in âmilleri, bölgelerin idarî işlerini yürütmek ve vergileri tanzim etmek gibi iki temel vazifeye sahiptir. Âmiller gönderildikleri bölgelerde, daha çok dinî oluşumun etrafında oluşan gereksinimleri, İslâm devletinin temsilcileri olarak karşılamışlardır. Hz. Peygamber, âmillerine, yargı, tebliğ, eğitim gibi bölgenin ihtiyacına uygun vazifeler tevdi etmiştir. Daha sonra birbirinden ayrılarak devletin müstakil organları tarafından icra edilecek işler, âmillerin uhdesinde olmuştur. Buldukları bölgede özerk olan âmiller, dış işlerde merkeze bağlı olarak çalışmıştır. Zekâtın âmiller vasıtasıyla toplanması, hukukçular tarafından, zekâtın devlet eliyle toplanmasına ve bir vergi kurumunun gerekliliğine bir işaret addedilmiştir. Peygamber devrinde bilhassa zekâtın devlet eliyle toplanması, toplumun devlete bağlılığını gösteren önemli bir alamet olarak görülmüştür.

Hz. Peygamber'in âmillerinin İslâm'ın yarımada yayılmasına sağladıkları ciddi bir katkı söz konusudur. Bilhassa mahallî âmiller, kabile liderleri oldukları için kabileler üzerinde nüfuz sahibi şahıslardı ve kararları kabile mensupları üzerinde yönlendirici bir etkiye sahipti. Birçok kabilenin, liderinin İslâm'ı benimsemesinden etkilenip toplu olarak ihtida ettiği bilinmektedir. Âmillerin askerî faaliyetleri de İslâm'ın yayılmasını destekleyen bir diğer önemli unsurdur. Hz. Peygamber'in idarî ve malî

görevlendirmelerin yanı sıra İslâm'ın ve esaslarının öğretilerek halka benimsetilmesine önem vermiş, seriyyelerin bir kısmına âmilleri görevlendirmiştir. Dolayısıyla âmiller, tebliğ faaliyetlerinde, askerî görevlendirmelerde ve yargı vazifelerinde sıkça bulunmuşlardır.²⁷⁹ Aynı zamanda bu husus, Hz. Peygamber'in asıl ve birincil amacının peygamberliğin tebliğ vazifesini yerine getirmek ve İslâm'ı mümkün olduğu kadar yayarak insanların yaşantılarına yerleştirmek olduğunu göstermektedir. Devlet başkanlığı, siyasî hâkimiyeti tesis etmek gibi hususlar Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesine bağlı olarak yürüttüğü ikincil işler olmuştur.

Hz. Peygamber'in sistemi, dönemin şartlarına göre şekillenmiş olup, değişmeye ve gelişmeye açık, şartlar değiştikçe kendisini yenileyebilen bir sistemdir. Ancak Resulullah'ın âmillik sisteminin oluşumunda ısrarla üzerinde durduğu hususlar vardır. Bu hususlar, dinî sorumluluk ve hassasiyet etrafında şekillenen ahlakî ilkelerdir. Her âmil öncelikle Allah'a, daha sonra devlete ve halka karşı sorumludur. Âmillerin adaleti gözetmeleri, halkla iyi davranmaları, şahsî menfaat ve hırslardan uzak durmaları gibi hususlarla Hz. Peygamber, bir âmillik etiği tesis etmiştir ve etiksel ilkeler onun âmillik kurumunun en önemli parçası olmuştur.

İslâm dini tezahür ettiği sırada yarımada'daki kabileler, kendi ilahlarına sahip olan, siyasî birlik içinde bulunmayan dağınık grupların manzarasını arz etmektedir. Hz. Peygamber ise Arapları âmillik kurumu vasıtasıyla merkezî hükümet altında birleştirmeyi başarmıştır. Hz. Peygamber devrinden Hz. Ali devrinin sonuna kadar yönetici ve maliye memurlarına genel anlamda âmil dendiği ve âmilliğin büyük ölçüde aynı minval üzere seyrettiği anlaşılmaktadır. Bu süre içinde âmillerin atama kıstasları, muayyen bir maaşın ödenmemesi, talimatnameler ve atama belgeleri, benzerlik arz etmektedir. Âmilliğin kurum olarak temelden bazı değişikliklere uğraması Emevîler döneminden itibaren başlamıştır.

²⁷⁹ Bkz. Ek-3, Ek-4, Ek-5.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Vecdi, *Zekât*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

APAK, Adem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

ATEŞ, Süleyman, *Kurân Ansiklopedisi*, İstanbul: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, ty.

AZİZOVA, Elnure, "Zübyân", *DİA*, Cilt 44.

BARTHOLD, W, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.

BAŞARAN, Selman, "Amr b. Hazm", *DİA*, Cilt 3.

BELÂZURÎ, *Ensâbu'l-Eşraf*, yy, ty, (eş-Şâmile).

_____, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, y.y: Siyer Yayınları, 2013.

BİLGE, Mustafa, "Uman", *DİA*, Cilt 42.

ÇAKAN, İ. Lütfü "Dahhâk b. Süfyan", *DİA*, Cilt 8.

ÇUBUKÇU, Asri, "Osman b. Ebü'l-Âs", *DİA*, Cilt 33.

DALGIN, Nihat, "Zekât Hükümleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2003.

DANIŞMAN, Zuhuri, *Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1967.

DEMİRCAN, Adnan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.

DİYARBEKRÎ, *Târihu'l-Hamîs*, Beyrut: Müessesetu Şa'bân, ty.

DUMAN, Ali, "Sadaka", *DİA*, Cilt 35.

EBU UBEYD, *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. Cemaleddin Saylık, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981.

EBU YUSUF, *Kitabü'l-Haraç*, çev. Ali Özek, İstanbul: Hisar Yayınları, 1973.

EN-NİSÂBÛRÎ, Hâkim, *el-Mustedrek alâ's-Sahîheyn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1990.

ERDEM, Sargon, Kılıç, Hulusi, "Abdullah b. Revâha", *DİA*, Cilt 1.

ERKAL, Mehmet, "Âmil", *DİA*, Cilt 3.

_____, "Cizye", *DİA*, Cilt 8.

_____, "Öşür", *DİA*, Cilt 34.

_____, "Zekât", *DİA*, Cilt 44.

ERUL, Bünyamin, *Siret Tedkikleri*, Ankara: Otto Yayınları, 2013.

ESPOSITO, John L, *Oxford İslâm Sözlüğü*, çev. Nurullah Koltaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

EZ-ZEBÎDÎ, Zeynü'd-dîn Ahmed, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı ve Tecdî-i Sarîh Tercemesi*, çev. Kâmil Miras, Ankara: Yedigün Matbaası, 1984.

FAYDA, Mustafa, "Cerîr b. Abdullah", *DİA*, Cilt 7.

_____, "Malik b. Nüveyre", *DİA*, Cilt: 27.

HAMİDULLAH, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz, yy, Kitabevi, ty.

_____, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.

Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât, İstanbul: İSAV Yayınları, 2008.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.

HİTTİ, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.

HİZMETLİ, Sabri, *İslâm Tarihi (İlk Dönem)*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

İBN ABDÜLBER, *el-İsti'âb Fî Marifeti's-Sahâb*, (eş-Şâmile).

İBN HACER, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut: Dâru'l Cîl, 1412 (eş-Şâmile).

İBN HAZM, *Cevâmiu's-Sîre*, Mısır: Dâru'l Maârif, 1900 (eş-Şâmile).

İBN HİŞÂM, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrut: Dar el-Marefah, 2012.

İBN SA'D, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. ed. Adnan Demircan, y.y, Sıyer Yayınları, 2014.

İBNÜ'L-CEVZÎ, *Sıfatu's-Safve*, çev. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Bahar Yayınları, 1985.

_____, *Usdu'l-Ğâbe*, yy, ty (eş-Şâmile).

KALLEK, Cengiz, "Haraç", *DİA*, Cilt 16.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Muaz b. Cebel", *DİA*, Cilt 30.

KAPAR, M. Ali, "Hevâzin", *DİA*, Cilt 17.

KARADÂVÎ, Yusuf, *Fıkh'uz-Zekât*, çev. İbrahim Sarmış, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984.

KETTÂNÎ, Abdülhay, *Hız. Peygamber'in Yönetimi*, çev. Ahmet Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

KILIÇ, Ünal, "Vali", *DİA*, Cilt 42.

KÖKSAL, M. Asım, *İslâm Tarihi*, 2. Baskı, yy, Şâmil Yayınevi, ty.

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Âmil", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1.

KÜÇÜKKAYA, Mustafa Sabri, "Malik b. Avf", *DİA*, Cilt 27.

MÂVERDÎ, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994.

el-Mevsuatu'l-Fıkhıyye, Kuveyt, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1993.

MUHAMMED b. Muhammed Efendi, *Altıparmak İslâm Tarihi*, sad. İ. Turgut Ulusoy, İstanbul: Hisar yayınları, 1984.

NİZAMÜ’L-MÜLK, *Siyasetname*, çev. M. Taha Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

ÖĞÜT, Salim, “Ferve b. Müseyk”, *DİA* Cilt 12.

ÖNKAL, Ahmet “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, *DİA*, Cilt 10.

_____, “Amr b. Âs”, *DİA*, Cilt 3.

_____, “Mustalik”, *DİA*, Cilt 31.

ÖZKUYUMCU, Nadir, “Asr-ı Saadette Hristiyanlarla İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1994.

SAİD HAVVA, *el-Esas Fi’s-Sünne*, çev. Orhan Aktepe, yy, Hikmet Yayınları, ty.

SERAHSÎ, *Mebûât*, çev. ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.

_____, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebîr*, çev. İbrahim Sarmış, M. Sait Şimşek, Konya: Eğitaş Yayınları, 2001.

SİDDİKÎ, S. A, *İslam Devletinde Mali Yapı*, çev. Rasim Özdören, İstanbul: Fikir Yayınları, 1968.

SİDDİQUÎ, M. Y. Mazhar, *Organisation Of Government Under The Prophet*, Delhi: İdarah-ı Adabiyat-i Delhi, 2009.

SÜHEYLÎ, *Ravdu’l-Unuf*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ty.

ŞÂTİBÎ, *el-Muvâfakât Fî Usûli’ş-Şerî’a*, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

ŞULUL, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Tâberî*, çev. Mehmed Eminoğlu İstanbul, Can Kitabevi, 1982.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarihu't-Taberî*, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1407 (eş-Şamile).

TOMAR, Cengiz, “Yemen”, *DİA*, Cilt 43.

TUĞ, Salih, “İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü”, *İslâm Medeniyeti*, Cilt 1, S. 1, 1967.

Tuğ, Salih, “Zekâtın Yeniden Merkezîleştirilmesi”, *İslâm Medeniyeti*, S. 28, 1973.

VÂKIDÎ, *el-Meğazi*, (eş-Şamile).

WATT, W. Montgomery, *Muhammad at Medina*, Karaçi: Oxford University, 1981.

YARDIM, Ali, “Adî b. Hatim et-Tâî”, *DİA*, Cilt 1.

ZEYDAN, Corci, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

ZUHAYLÎ, Vehbe, “Zekât”, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe, Nurettin Yıldız vd, yy, Risale Yayınları, 1992.

EKLER

EK- 1: HZ. PEYGAMBER'İN GÖREVLENDİRDİĞİ VALİ-ÂMİLLER

	Kabile/Bölge	Görevli Âmil-Vali	Yıl
1	Ak ve Eş'ar	Ebû Mûsâ el-Eş'arî veya Tahir b. Ebu Hâle	7/628
2	Fedek (Kura Arabiya)	Hakem b. Saîd b. As	7/628
3	Hayber	Sevâd b. Gazıyye el-Ensârî	7/628
4	Vâdilkurâ	Amr b. Saîd b. As	7/628
5	Devs	Sa'd b. Ebu Zubab ed-Devsî	7/628 veya 8/629
6	Tay	-Adî b. Hatim (kabile reisi) -Haris b. Bilâl el-Müzenî	7/628 veya 9/630
7	Teyma	Yezid b. Ebü Süfyan	7/628 veya 9/ 630
8	Benî Bâhile	Ziyâd el-Bahilî	8/629
9	Hevâzin (Aczu'l-Hevâzin bölgesi)	Malik b. Avf	8/629
10	Uman	-Ceyfer ve Abd -Amr b. Âs	8/ 630
11	Bahreyn ve Hecer	-Münzir b. Savâ -Âlâ b. Hadramî (el-Katîf bölgesi) -Eban b. Saîd (el-Hatt bölgesi)	8/630
12	Mekke	Attâb b. Esid	8/629
13	Benî Kayn	Amr b. Hakem el-Kudâî	8/629- 9/630
14	Yemen (üç vilayet Cened, San'a ve Hadramevt)	- Bâzân -Şehr b. Bâzân -Muâz b. Cebel -Amr b. Hazm -Halid b. Saîd -Ebû Mûsâ el-Eş'arî	8/629-10/631
15	Dumetü'l-Cendel/Kelb	İmriu'l-Kays b. Asbâğ el-Kelbî	9/630

	kabileleri		
16	Benî Uzre	Zeml b. Amr	9/630
17	Necran (Necranü'l-Yemen)	-Ebu Ubeyde b. Cerrâh -Amr b. Hazm getirilmiş.	9/630
18	Eyle Bölgesi	- Şurahbil b. Hasene (en yetkili genel vali) - Übeyy b. Ka'b - Harmele - Hureys b. Zeyd - Cüheym b. Salt	9/630
19	Gatafan (Benî Sa'lebe, Abs ve Benî Abdullah b. Gatafan Kolları)	-Abdullah b. Amr b. Sebi - Sayfi b. Amr (Benî Sa'lebe)	9/630
20	Tebük	Amr b. Saïd b. El-Âs	9/630
21	Tâif	-Osman b. Ebu'l-Âs -Huzeyfe b. Yeman (Dabâ tarafı) -Malik b. Avf en-Nasrî (Tâif çevresindeki bâdiyeler)	9/630
22	Cidde	Haris b. Nevfel	9/630
23	Benî Selûl (Hevâzin kolu)	Karade b. Nufase	9/630
24	Benî Mürre	Haris b. Avf	9/630
25	Benî Kilâb	Dahhak b. Süfyân	9/630
26	Benî Esed b. Huzeyme (Malikoğulları kolu)	Sinan b. Ebî Sinan	9/630
27	Benî Esed b. Huzeyme (Harisoğulları kolu)	Kudâî b. Amr ed-Duelî	9/630
28	Hemdân	-Kays b. Malik el-Erhâbî, -Âmir b. Şehr el-Hemdânî -Malik b. Namat (kendi	9/630-31

		kabilesine)	
29	Murad, Mezhîc ve Zebîd	-Ferve b. Müseyk el-Muradî -Amr b. Ma'dikerib (Zebîd mahallî idarecisi)	9/630- 10/630
30	Harisoğulları (Necran taraflarında ikamet eden)	-Amr b. Hazm -Kays b. Husayn	10/631
31	Hadramût	Ziyad b. Lebid	10/631
32	Cüreş	Ebu Süfyan b. Harb	10/631
33	Ezd	Surad b. Abdullah el-Ezdî	10/631
34	Becîle	Cerîr b. Abdullah	10/631
35	Merrân, Harîm ve Külab	Kays b. Seleme	?
36	Sekâsik ve Sükûn	Ukkâşe b. Sevr	?
37	Benî Mervan	Seleme b. Kays	?

EK-2: HZ. PEYGAMBER'İN GÖREVLENDİRDİĞİ VERGİ MEMURU-ÂMİLLER

	Kabile/Bölge	Vergi Memuru-Âmil	Tarih
1	Hayber	-Abdullah b. Revâha - Cebbar b. Sahr -Ebu'l-Heysem Malik b. Teyyihan - Zeyd b. Seleme -Amr b. Saîde	7-11/628-631
2	Kudâa'dan Sa'd Hüzeym ve Cüzâm	-Übey b. Ka'b -Anbese	8/629- 10/631
3	Benî Sa'd	- Zibrikan b. Bedr - Kays b. Asım - Suayr b. Hufaf et-Temimî -Uyeyne b. Hısn	8/629
4	Uman	-Amr b. Âs - Ebu Zeyd	8/629

		- Âlâ b. Hadramî	
5	Hüzeyl, Kinâne, Müzeyne	-Ebu Ubeyde b. Cerrâh - Hamel b. Malik el-Huzelî (Hüzeyl mahallî)	8/629
6	Fedek	Amr b. Saîd	8/629
7	Bâhile	?	8/629
8	Benî Mustalîk	Abbâd b. Bişr	8/629 veya 9/630
9	Ahlaf	Huzeyme b. Âsım el-Uklî	9/630
10	Benî Kâ'b	Büsr b. Sufyân	9/630
11	Benî Uzre	-Cemre b. Amr -A'cem b. Sufyân el-Belevî	9/630
12	Benî Zübyân	Abdullah b. Lütbiyye el-Ezdî	9/630
13	Cüheyne	Rafî b. Mekîs b. Amr el-Cühenî	9/630
14	Eslem ve Gıfar	Büreyde b. Husayb	9/630
15	Gatafan	-Amr b. Âs -Haris b. Avf (Benî Mürre kolu)	9/630
16	Müzeyne ve Süleym	Abbâd b. Bişr el-Eşhelî	9/630
17	Kudâa	A'cem b. Sufyân	9/630 veya 10/631
18	Murad, Mezhîc ve Zebîd	Halid b. Saîd	9/630-10/631
19	Benî Esed ve Tay	-Adî b. Hatim -Kâfiye b. Sabû el-Esedî	9/630 veya 11/631
20	Benî Hâris b. Ka'b	-Halid b. Velid -Amr b. Hazm	10/631
21	Ezd	Surad b. Abdullah veya Huzeyfe b. Yeman	10/631
22	Necran	-Ebu Ubeyde b. Cerrâh -Amr b. Hazm -Ali b. Ebu Talib	10/631
23	San'a	-Muhacir b. Ebu Umeyye -Halid b. Saîd	10/631

24	Benî Hanzala	Malik b. Nüveyre	11/632
25	Hevâzin	İkrime b. Ebu Cehil	11/631
26	Benî Kilâb	Dahhak b. Süfyân	?
27	Tâif	Salif b. Osman	?

EK- 3: ASKERÎ VAZİFELELERİYLE ÖNE ÇIKAN ÂMİLLER

	Âmil	Görevlendirildiği Kabile
1	Cerîr b. Abdullah	Becîle
2	Kudâî b. Amr ed-Duelî	Benî Esed
3	Dahhâk b. Süfyan	Benî Kilab
4	Haris b. Avf	Benî Mürre
5	Malik b. Avf	Hevâzin
6	Surad b. Abdullah el-Ezdî	Ezd

EK- 4: TEBLİĞ FAALİYETLERİYLE ÖNE ÇIKAN ÂMİLLER

	Âmil	Görevlendirildiği Bölge/Kabile
1	Amr b. Âs	Uman
2	Surad b. Abdullah el-Ezdî	Ezd
3	Âlâ b. Hadramî	Bahreyn
4	Kays b. Malik el-Erhâbî	Hemdân
5	Bâzân	Yemen
6	Zeml b. Amr	Benî Uzre
7	Mutarrif İbnü'l-Kâhin	Bâhile
8	Cerîr b. Abdullah	Becîle
9	Adî b. Hatim	Tay
10	Dahhâk b. Süfyan	Benî Kilâb

EK-5: HZ. PEYGAMBER'İN YARGI VAZİFESİ VERDİĞİ ÂMİLLER

	Âmil	Görevlendirildiği Bölge/Kabile
1	Amr b. Âs	Uman
2	Ziyâd b. Lebîd	Hadramût
3	Ebu Ubeyde b. Cerrâh	Necran
4	Amr b. Hazm	Benî Haris b. Ka'b
5	Ebû Mûsâ el-Eş'ârî	Yemen (Me'rib, Zebîd, Aden, Rima ve Tihâme sahilleri)